

Церква і Нарід

ДВОТИЖНЕВИК, ПРИСВЯЧЕНИЙ ЦЕРКОВНИМ
І ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКИМ СПРАВАМ.

Рік IV.

Кремянець, 1 грудня 1938 р.

Ч. 23

АРХІЄПИСКОП АЛЕКСІЙ.

**Слово при постриженні священіноків
Тимофея (Шреттера) і Матфея (Семашка)
в Почаєвській Лаврі 12 листопада 1938 р.**

Улюблені в Господі

священіонски Тимофею і Матфею!

Блаженішому Голові нашої Церкви вгодно було до-
ручити мені постригти Вас у чернецтво, перш ніж отрима-
єте Ви уділ вищого служення Церкви. Охоче виконуючи
доручення це, я тільки що прилучив Вас, дорогі отці, до
дружини Христової. Віднині Ви—ченці, що зобов'язані на-
викнути — і думати і жити по-чернецьки. Не легко це вза-
галі, бо ж чернецтво є відреченням від світу цього для
цілковитого служення Христові. Але ж особливо тяжким,
други мої, буде чернечий шлях для Вас, бо й мені й Вам
відомо, що слідом за чернечою схимою наступить для Вас
єпископство, так тісно сполучене з мирським служенням в
цілях можливої християнізації цього світу. Ви—в положен-
ні особливому, в якому рідко бували люде церковні взага-
лі, а в нашій Церкві—перший це випадок постриження в
чернецтво перед архієрейською хиротонією. Але ж сталося
це з невідомої волі Божої, без якої не буває нічого, і
Вам предстоїть „у єдинім часі“ пройти те, що інші прохо-
дять на протязі років, щоб при звичаїтис до чернечого
порядку...

Обов'язок мій, як того, що родив Вас в схиму, допо-
могти Вам у виключному Вашому положенні... Довершена
над Вами велика тайна віри й життя християнського, і за-
раз Ви—новонароджені діти, що народились до нового
духового життя та потребують відповідного корму духов-
ного для зміцнення Ваших духовних сил та зросту до

спасіння. А між тим Вам скоро предстоїть самим подавати цю їжу не тільки „малим сим“, а й досконалішим у вірі й житті, статти, інакше кажучи, самим отцями пастирів, пастви і самих іноків. Положення трудне, але ж воно то й дає мені можливість вказати Вам найкращий корм духовний у сей нарочитий в житті Вашому момент.

Вгодники Божі задовго до нас не знали, що ті, кому предстоїть бути начальниками, повинні найперше звикнути до послуху, вміти слухатися. Вам предстоїть старшинування, а тому во „єдинім часі“ повинні Ви засвоїти все, що відноситься до послуху та підпорядкування. Благо Вам, коли засвоїте, бо добре правити може тільки той, хто також добре вміє підпорядкуватися. І, здається, нічого кращого зараз нема для Вас, як опинитися в положенні слухняних дітей, до яких не я, а сам Апостол Петр звертається: „як сини послуху, не приподобляйтеся давнім похотям“ (1 Петра I, 14). В таких словах св. Апостол основою християнського життя визнає послух, просто і ясно називаючи його „послухом дітей“...

Здавалося б, що може бути легше підпорядкування і послуху? Аджеж послух—повсюдний і для всієї тварі Божої встановлений Богом закон. Адже ж так природно, що створена істота повинна служити своєму Творцеві, і нема на землі істоти, яка б не підпорядковувалась. В світі матеріальному нема нічого такого, що не було б підпорядковано тому чи іншому світовому закону, бо інакше світ уявляв би з себе хаос. І людські громади існують тільки завдяки тому обопільному підпорядкуванню, яке утворює одноцільну гармонію: підпорядковуються малі люде, підпорядковуються й більші, а на кому лежить більше відповідальности, той обовязаний і більшим послухом. А коли б спало кому на думку обявити себе вільним від обовязків, то він негайно став би рабом пристрастей, які до такого ступіня ослаблюють волю й енергію людини, що вона без заперечення слідує за наказами пристрасти і упокорюється і понижується, слухаючи голосу гріха і порока. Так Божі закони карають за себе тих, що за них забувають. Бог, сотворивши людину, наказав підпорядковуватися законам, і до Бога повинно підійматися усякому послухові, отже людина, яка у грісі зрікається Бога, не може одначе визволитися з необхідности підпорядкування, бо, не бажаючи Бога слухатись, підпорядковується, спонукуючись до

того голодом, холодом, силою, а також і чужою думкою.. Велика у нас, други, перевага, що ми, християни, коримося Тому, хто є правда, добро і любов. Ми служимо Богові, а Йому потрібні істоти, що свобідно відповідали б на Його любов і свобідно виконували б волю Його. Християнин відповідає цьому наміренню Творця, і в тім величність душі християнської, що вона свобідно кориться Богові, а тому вона більша за всі світи. Нині бачить Господь і Вашу, други, душу, звернену свобідно на служення йому, бачить, знає і любить Вас...

Але ж це не все. Аджеж християнин збавлений ще Господом, і в цьому збавленні довершилось ради нас на хресті діло безмірної любови і чоловіколюбства. Були ми злочинцями, засудженими і видаленими від Бога, але, викуплені Спасителем, стали власними Богові і на хресті Його читаємо не тільки слова прощення, але й слова послуху, бо ж у підніжжя хреста совість наша здібна відкрити святий і високий закон послуху, коли й Господь „понизив Себе, ставши послушним аж до смерти, а смерти хрестної“ (Филип. II, 8).

Коли, таким чином, і наше ество, і благодать іскуплення кличуть нас до послуху, то що, здавалось би, може бути легше послуху? Та на жаль, це не так, бо ж і коритися можна по ріжному, бо і послух буває своєкористний, послух рабський і чистий послух дитини...

Богові своєкористний послух буває тоді, коли людина виконує ті чи інші діла, пильнує тих чи других обовязків, щоб здобути нагороду небесну та вічно раювати. Та тільки небо, други мої, уділом є люблячих сердець, а вічне раювання не зовнішніми благами здобувається. Бо ж нічого не вартий і цілий маєток, розданий ближнім, коли в серці нема любови до них. (1 Кор. XIII,3) Ні, не для тих царство небесне, хто міряє все особистою вигодою, хто й кориться з думкою тайною про цю вигоду. Своєкористний Божий слуга подібний до тих юдеїв, що слідували за Христом ради насичення (Іоан. VI, 26), а в яких це слідування так легко перемінювалось в негодування та ремство на Христа (Іоан. VI, 41, 60).

Розуміється, не можемо ми не знати, що з християнським послухом Богові сполучена нагорода, бо ж і Євангелія зовсім ясно каже нам про це, бо ж і Господь ніколи не кликав до жертви, не вказуючи й нагороди, як це

бачимо ми в блаженствах Господніх, бо ж і на землі існують глибокі, хоч би й невидні, радості, бо ж можна, врешті, радість знаходити і в скорботах. Християнин, одначе, не повинен служити Богові тільки з бажання нагороди, і така служба не вгодна Богові...

Не бажає Господь і того, щоб люде служили Йому як раби, бо ж послух, страхом вселений, не має ціни в очах Божих. Адже ж сильний Господь, щоб покорити владі Своїй усіх і все, але Він кличе розумні створіння Свої до вільного послуху Йому, а Його евангелія являється зворушливим закликком до свободи чоловіка. Та не тільки евангелія, але й хрест, так що в присутности хреста служення рабське Богові було б наругою. Правда іноді й сліпий послух, як на війні, dokonує чудес, та не треба забувати, що він служити може не тільки для довершення добрих діл, але можна зужити його і для зла...

Залишається ще служення Богові дитяче. Діти! яке це просте слово. А разом яке воно й глибоке, містячи в собі і цілковиту залежність від Бога, і святу побожність, і щиру любов. Нагадує воно нам те, що зобов'язує нас коритися, але віддає все те, що могло б примішатися до послуху нашого з рабського чи своєкористного. Ось до цього послуху дитячого, други мої, нині пильно я Вас кличу. Як що хочете придбати віру живу й діяльну, або, маючи її, зміцнитися в ній, — коріться! Коріться Божественній науці, яку дав нам Господь і яку розкрили в своїх писаннях св. апостоли; слухайтеся Матері нашої св. Церкви, і божественних її постанов. Слухайтеся, врешті, і Вищої Церковної Влади — того Собору Єпископів нашої Церкви, який з любовію і довір'ям вибрав Вас на служення високе, певний будучи, що зумієте „віддавати Боже Богів“, являючись в той же час вмілими і відповідними співпрацівниками старших ієрархів у віддаванні „кесаревого кесареві“ (Мф. XXII, 21). Послух являється тими чеснотами, яких нині найбільше нам бракує. Особливо бракує нам послуху Божій волі, бо ж живемо в добі, коли ті, що думають кращими із людей бути, сміють твердити, ніби думка про Бога стоїть на перешкоді вільному розвиткові людства...

Цьому послухові нехай вчать вас до кінця днів Ваших нові Ваші покровителі небесні і заступники — апостоли

Тимофей і Матфей. Перший з них усе життя своє слухався св. Первоверховного апостола Павла, а за Христа і св. Церкву Його віддав життя своє (Життя святих—22 січня). Другий покликаний був Господом від митниці та виявив такий дивний послух, що по одному слову Господньому (Мф. IX,9; Лк. V,27) покинув усе — і багатство своє і родину та пішов за Христом, щоб віддати потім за Нього, після труду благовістника, життя своє (Життя святих—16 листопада). Цього послуху вимагає від Вас Церква Христова, що творить Вас ангелами своїми (Апок. I,20). Сподівається від Вас і побожний нарід наш, що Ви, послухні Богові й Церкві, зможете, як колись Петр та Іоан, в час потрібний сказати: „судіть самі, чи справедливо перед Богом слухати вас більше як Бога?“ (Діян. IV,19). І благо Вам, як що виправдите ці надії народні, навикнувши во „єдинім часі“ до святого послуху!.

Та не думайте, други мої, що послух виявляється тільки в чинах. Ні, чинности це тільки частина послуху, а друга його частина, — більша і для всіх важча, — це страждання. І Вам, други, не уникнути цієї другої частини. Перш за все підніметься на Вас відвічний ворог усіх, хто спасається, диявол. Він відразу ж після чернечих Ваших народин почне смутити Вас спогадами „красних мира се-го“. Не піддавайтесь йому, знаючи твердо, що Христос дорожче за все, а діло Христа, до котрого Він і Вас прилучає, всього вище на світі. Не залишать Вас без уваги і люде своїми пересудами та наклепами. І Ваш постриг, і швидке потім підвищення викличуть багато розмов, осудів, а може бути навіть ненависть і ворожнечу людські. Перетерпіть і це, тільки слухайте ради Премудрого: „не відповідай безумному по безумію його, щоб не уподобитися йому“ (Притч. Солом. XXVI,4), бо ж люде не знають, які тяжкі, для мирян не під силу, несуть хрести архієреї і чернці, як часто вони „сльозами зрошують постіль свою“ (Пс. VI,7) і як нерідко пориваються вони із міст, щоб „віддалитися втікаючи і перебувати в пустині, укриваючись від віхру й бурі“ бо бачили тільки „насильства і сварки в містах“. (Пс. 54, 8—9).

Але найбільше мабуть доводиться чернцеві страждати від самого себе, бо бувають у нього жахливі години, коли горда незалежність прокидається в ньому з силою над-

звичайною. Все тоді в його душі хоче протистати Богові: повстають уявлення з мріями, що далеко блукають, прокидаються пристрасти, що, як тварина розбуджена, вимагають задоволення, прокидається розум самонадіяний, що хоче влади необмеженої, піднімається на все й воля, яка визнає тільки себе...

І все це треба перемогти, все це вчасно треба викинути з серця, виполоти ріжний бурян, бо ж інакше—загибель душевна, нарікання і стогін... Чернцеві все це потрібно перенести, бо в стражданнях—найтяжча, але й неunikнена, як бачимо це з життя святих чернців, сторона святого послуху. Головне ж не потрібно упадати на душі ні перед чим, бо „Сила Божа в немочі звершується“ (2 Кор. II,9).

Силу цю повинні будете, други мої, виявити і у високому служенні, що предстоїть Вам. І здається мені, що із сказаного Вам мною про чернечий послух Ви вбачаєте, як премудро встановила Церква Божа на початку IX віку християнської ери, щоб єпископство попереджувалось чернецтвом. „Високе це звання єпископське, писав у XV віці Симеон Солунський, скрізь майже доручається чернцям, яким єпископство ніби самою долею призначено. Божествена схима — небесного походження, і ради високости чернечого чину Церква Христова тих, кого поставляється на єпископів, ще раніш висвячення з м і ц н ю є цим образом божественим, забезпечуючи велике й святе святих цим всесвятим і священним образом“. Інакше кажучи, Солунський учитель Церкви ясно говорить, що чернецтво зміцнює будучих єпископів для їх високого і трудного служення і в той же час святе служення єпископське чинить безпечним, бо іноки і історично і по суті річі найбільше віддані правді Христовій та найбільш підготовляються до самопожертви в служенні Церкві Божій...

Позостається мені після цього подати Вам ще одну науку: любіте чернецтво усім еством своїм. Любіте його в історії, любіте його і в житті. Нехай всякий чернець, що його зустрінете Ви на своєму шляху — вченого і невченого, письменного й неписьменного — буде улюбленим братом Вашим, бо ж і він, як Ви, відрікся від світу для неподільного служення Христові. Нехай віднині уся чернеча родина стане рідною для Вас, хоч би й немічна вона була; перейміться її інтересами, надіями, радостями і тугою, і

найближче вже знайомство з нею відкриє Вам, що в чернцях, часто немічних простецях, криється така сила духовна, таке багатство духа, що й Вас підтримає і зміцнить...

Для виховання в собі почуття сродства з чернецтвом засвоюйте і полюбіть увесь порядок чернечий і особливості життя чернечого. Вважайте все це за рідне і дороге, бо призвичаївшись до чернечого порядку, почувете себе в чернечій родині, як дома, і почуття самотності та покинутості, яке буває у кожного інока в хвилини спокусів, не буде Вам страшним. Більше навіть: думка про те, що маємо близьких людей, які йдуть з нами одним шляхом, ведуть спільну боротьбу, моляться за нас і розуміють нас, завше підтримає нас і дасть крила, не допустить впасти остаточно в спокусу, а після падіння схоронить нас від відчаю.

Пильнуйте виконання чернечих правил, бо опрацьовані вони віковим досвідом, освячені трудами святих і мають глибокий зміст та значіння. Вони, оті правила, як би не здавались іноді дрібними, привчають нас памятати про наше віддалення від світу, запалюють в нас ревність до Царства Божого та зміцнюють нас в устремліннях до Христа...

Полюбіть місце чернечих Ваших народин — оцю св. Лавру, де подвиги чернечі проходили свв. Мефодій та Іов, де від віків перебуває благодать Божа і поміч інокам від самої Богоматері. Тут усі одержують втіхи небесні. Певний, що й Вас не покине Владичиця своїм покровом, як рівно ж своєю поміччу і преподобні монастиря цього. Им і новим небесним заступникам Вашим — апостолам Тимофееві і Матфееві я й доручаю Вас, з теплою молитвою за Вас і повний сердечних для Вас і добрих побажань.

Нехай Господь направить Вас у всьому, що буде на славу Божу і на добро Церкви Його святої!...

„Пробувай в тім, чого навчився і що тобі повірено, знаючи, від кого навчився“...

(2 Тимоф. III, 14).

Декрет Президента Речипосполитої про відношення Держави до Православної Церкви.

В „Деннику Законів Речипосполитої Польської“ від 19 листопада 1938 р. № 88 опублікований „Декрет Президента Речипосполитої від 18 листопада 1938 р. про відношення Держави до Польської Автокефальної Православної Церкви“ (поз. 597, стор. 1317—1325). Декрет видано на підставі арт. 55 уступ (2) Конституційного Закону, згідно якого артикулу Президент Речипосполитої має право в часі, коли Сейм розв'язаний, видавати у випадку державної необхідности декрети в обсягу державного законодавства, за де-якими винятками, вказаними в тім артикулі 55.

Таким чином православні громадяне Речипосполитої одержали закон, яким нормується правне положення їхньої Православної Церкви в Польській Державі, згідно арт. 115 Конституції, який постановляє: „Церкви релігійних меншин і інші правно визнані релігійні союзи управляються самі власними законами, признання яких Держава не відмовить, о скільки не мають постанов, суперечних з законом. *Відношення Держави до тих Церков і віроісповідань буде встановлене в законодавчій дорозі по-розумінні з їх правними репрезентаціями*“. Закон цей є подією великого історичного значіння в житті нашої Церкви, очікувано від ряду літ, яка завершує в процесі унормування стану Православної Церкви у Відродженій Польщі такі акти, як проголошення автокефалії Православної Церкви 17 вересня 1925 р., Грамоту Президента Речипосполитої від 30 травня 1930 р. про підготовчі праці до скликання Генерального Собору нашої Церкви, та відкриває нову сторінку в історії Православ'я в Польщі і на шляху дальнішого розв'язання його вікових проблем.

Автентичний текст Декрету Президента від 18 листопада 1938 р., як рівнож і Внутрішнього Статуту Польської Автокефальної Православної Церкви, який, згідно арт. 1 Декрету, має бути признаний Державою в порядку Розпорядження Ради Міністрів, будуть подані, очевидно, духовенству і вірним в офіційних церковних виданнях та в ряді розпоряджень по ступневому впровадженню в церковне життя засад і приписів Закону про відношення Держави до Православної Церкви і Внутрішнього Статуту. Наша ж задача зараз, по ознайомленні з державним актом історичного, як сказано, для нас значіння, підкреслити основні його моменти, вказати основний його зміст і характер та історичну роль, яку матиме в житті нашої Св. Церкви.

Декрет Президента Речипосполитої стверджує перш усього автокефальність Православної Церкви в Польщі, коли в арт. 1 становить: „Польська Автокефальна Православна Церква, заховуючи в догматичних і канонічних справах єдність з Всесвітньою Східньою Православною Церквою, *є незалежною від якої-будь позакраєвої влади духовної або світської*“. Коли у вересні 1925 р. автокефалія нашої Церкви, на підставі томосу Царгород-

ського патріярха від 13.XI. 1924 р., проголошена була в церковно-правному порядку, то в наведених вище словах арт. 1 Декрету Президента маємо *державно-правне* ствердження тої автокефалії; закон, нормуючий правне положення Православної Церкви, починає таким чином зі ствердження факту, який здійснився у Відродженій Польщі, а стремлінням до здійснення якого обірвана була сторінка життя нашої Церкви в історії Речипосполитої в кінці XVIII в. перед останнім поділом (Пінська Конгрегація).

У внутрішньому устрої Церкви признана *канонична засада соборности*, яка детальніше розвинена, очевидно, у Внутрішньому Статуті, але основи якої видні і в ряді артикулів Декрету. Так, арт. 10 становить: „Органом, що регулює справи Польської Автокефальної Православної Церкви, згідно з правилами Внутрішнього Статуту, є *Генеральний Собор*, який складається з єпископів і представників духовенства і вірних“. *Собор єпископів* (арт. 11), в склад якого входять усі урядуючі єпископи, регулює справи, які перевищують управління окремих єпархіяльних єпископів. *Св. Синод* (із Митрополита і трьох єпископів, з них один військовий) є виконавчим органом Собору єпископів (арт. 12). *Головна Контрольна Комісія* (із членів по виборах) переводить контролю над фінансовою адміністрацією і загальною господаркою церковних інституцій (арт. 13). Єпархіяльний архієрей управляє єпархією „при допомозі *Єпархіяльного Зібрання* (із представників духовенства і мирян), *Єпархіяльної консисторії* (із 5 членів, в числі яких 1 мирянин) і єпархіяльної *ревізійної комісії* (Арт. 29). В основній клітині церковного життя—парафії мають брати уділ, на чолі з *настоятелем* парафії, в зарядженні справами *парафіяльні ради* і *парафіяльні зібрання*, які й вибірають раду (арт. 37).

Поруч з засадою соборности знайшла своє признання і традиційна в нашій церкві *засада виборности*, яка не признана тільки в застосуванні до клиру по парафіях, що призначається єпархіяльним архієреем в порозумінні (о.о. настоятелі та їх вікарії) з властивим воеводою (арт. 35) та з повідомленням про призначення (о.о. диякони, іподиякони і псаломщики) властивого воеводи (арт. 38). Владику Митрополита вибирає окремий Елекційний Собор (арт. 15), єпархіяльних архієреїв Собор єпископів із кандидатів вибраних єпархіяльним зібранням (арт. 26). Членів Консисторії—єпархіяльне зібрання (арт. 32—затверджує єпархіяльний архієрей), кандидатів на благочинних — о.о. настоятелі деканату (затверджує єпископ). Усі колегіяльні органи (епар. зібрання, ревізійна комісія і др) комплетуються розуміється, шляхом виборним. Правом державної влади є заява свого спротиву проти тої чи іншої кандидатури на церковне становище [арт 17.(3), 26, 27, 32(2), 35(4), 38(2)], в наслідок чого представляється інших кандидатів.

Особлива увага присвячена в Декреті організації душпастирства православного у війську; на чолі військового духовенства

православного стоїть військовий єпископ, якого в порозумінні з митрополитом покликуює Міністр Військових Справ із числа єпископів Православної Церкви в Польщі. (арт. 65—72).

Церква, як публічна корпорація, признана Державою, тільки від Держави ж одержує права набувати і володіти майном, необхідним для досягнення нею, як організмом громадським, своїх цілей. Права Церкви в Державі, маєткові та інші, означені в ряді артикулів Декрету. Особами правними, згідно арт. 53 Декрету, признано Польську Автокефальну Православну Церкву як цілість (митрополію), її окремі єпископства (єпархії), монастирі і парафіяльні святині (церкви). Декрет не залишає сумнівів у вирішенні правного питання, що робиться з парафіяльною святинєю та її майном, коли б з тих чи інших причин парафія та в Православній Церкві перестала існувати. „В разі скасування церковною владою парафії, — становить арт. 61, маєток парафіяльної святині переходить на власність єпископства і, згідно з ухвалою єпархіяльного зібрання, призначається на загальні потреби єпархії, або однієї із сусідніх парафіяльних святинь”.

Із маєтків, приналежних до церковних інституцій, як правних осіб, звичайно одні являються власністю їх, другі знаходяться в їхньому володінні. В цьому відношенні Декрет Президента залишає у володінні (посіданні) правних осіб Православної Церкви об'єкти, які знаходяться в їхньому володінні в момент, коли нинішній декрет входить в життя, а саме:

1) нерухомості і права до них, які в день, коли декрет входить в життя, знаходились у фактичному володінні тих осіб, явному і спокійному, у власному імені і в добрій вірі, як би будучи власником;

2) нерухомості, що їх прийнято в державне управління на підставі декрету від 16 грудня 1918 р. (Dz. P. P. P. №21 poz. 67), а також прийняті на власність Державного Скарбу на підставі Закону від 17 грудня 1920 р. (Dz. U. R. P. 1921. №4 poz. 17), як що нерухомості ці в день впровадження в життя нинішнього декрету були без спротиву державної влади в фактичній і спокійній володінні правних осіб Польської Автокефальної Православної Церкви.

Справа власності усіх цих нерухомостей, що залишаються, згідно арт. 82 у володінні правних осіб Православної Церкви, урегульована буде, згідно того ж арт. 82, окремим законом, до часу видання якого нерухомості й залишаються в посіданні, з застереженням прав осіб третіх.

Як видно з арт. 56 і 57 Декрету, обшар землі, що залишиться на власність Церкви, буде обіймати: 1) для Митрополита 180 га; 2) для єпископств Єпархіяльних з призначенням на архієрейські дома по 150 га; 3) для єпископств з призначенням на Консисторію по 125 га; 4) для кожного монастиря по 180 га; 5) для кожної парафіяльної Церкви: сирітський наділ — 3 га; в користування настоятеля 20 га; диякона — 10 га; псаломщика — 7 га; там, де буде вікарій, то для настоятеля й вікарія разом — 30 га. Надвижка ґрунтів може бути викуплена Державою по трьох роках

від впровадження в життя нинішнього Декрету, а суми, одержані від викупу, мають становити Фондуш спеціальний Польської Автокефальної Православної Церкви (арт. 59).

Крім удержання з земельних ґрунтів, Держава запевнює Православній Церкві, на підставі арт. 64 Декрету, дотаційні суми в границях кредитів, признаних на ту ціль в державному бюджеті. Настоятелі парафій, згідно цього арт. 64, мають отримувати по 60 зл. місячно, вікарії по 35 зл., диякони по 25 зл., псаломщики по 15 зл. Арт. 64 увійде в життя від 1 квітня 1939 р., себто від нового бюджетового року. Справа емеритури для православного духовенства, а також вдів і сиріт по ньому буде урегульована розпорядженням Ради Міністрів (арт. 80). Число і границі епархій, деканатів і парафій має встановити, на протязі двох років від 19 листопада 1938 р., Собор Єпископів в порозумінні з Міністерством Віроісповідань і Освіти (арт. 83).

Декрет запевнює далі в арт. 41–44 державне піклування про підготовку наукову для Православної Церкви кандидатів священства.

Арт. 7 Декрету Президента встановлює, що „урядовою мовою церковної влади і її урядів єсть мова польська. У зносинах з особами та інституціями, які звертаються до влади і урядів церковних в іншій мові, влада і уряди церковні можуть послугуватися мовою петента“.

Декрет Президента Речипосполитої від 18 листопада 1938 р. на довгі роки, очевидно, нормує правне положення в Державі Православної нашої Церкви. Передбачаємо, що не всіх і не у всьому можуть задовольнити окремі постановлення його артикулів. Але, як що взагалі закони людські мають релятивний характер, то в складному комплексі умовин, як історичного насліддя, так і сучасного життя, в яких знайшлася наша Церква, видати закон для неї звершений, який би всіх задовольнив, є ділом неможливим. Тому з цілковитою свідомістю зрозуміння даної справи можемо вітати з великим признанням державно-правний акт, який виводить нашу Церкву із становища правового хаосу, в якому перебувала Вона досі, як в своєму устроєвому порядку, так особливо в питаннях церковно-маєткового правного положення. Декрет Президента Речипосполитої про відношення Держави до Польської Автокефальної Православної Церкви, виданий в ювілейну річницю 950-ліття охрещення нашого українського народу, назавше позостанеться історичним актом, повним глибокого змісту і значіння в наші дні.

Від нас самих, себто від цілого тіла нашої Церкви—ієрархії, духовенства і мирян, залежить далі гідно і з користю для церковно-релігійної і церковно-громадської нашої справи користати з признаних нашої Церкві *прав і устроєвих форм соборних*, бо стара як світ правда, що в форми формально-юридичні *люде вкладають душу живу*, тут як раз, в житті Церкви, має усе своє застосування.

ВОЛИНЯНИН.

Острозька „Академія”.

Наша єдина православна духовна школа на Волині — Державна Семінарія в Кремянці — зараз в стані ліквідації... Дні її почислено: рік, два й її не буде. Перетинається нитка світлої кільчасотлітньої традиції духовного православного шкільництва на Волині. І дійсно — коли ми захочемо шукати початків православного середнього шкільництва на Волині, то думками своїми мусимо сягнути в далеку-далеку давнину, — в часи, коли то наша Волинь, прокинувшись від довгого сну, блиснула давньою своєю славою й знов зайняла перше місце між українськими землями, що входили вже в склад Речипосполитої Польської. Маю на увазі другу половину XVI-го ст. Пересопниця, Турейськ, Володимир, Луцьк, Остріг — ось найголовніші центри тодішнього церковно-релігійного, культурного й навіть політичного життя. Однак — чільне місце поміж ними займав Остріг і то завдяки князеві К. К. Острозькому.

Остріг! Тепер про нього мало й чути. Невеличке завмираюче місто на совітській границі. Остріг положений при стоці Вілії та Горині, чудово розкинувшись на периферіях карпатських узгір... Найважливіше й найцікавіше для нас у сучасному Острозі — це безумовно його Богоявленський собор, що зноситься над цілим містом своїми клясичними візантійськими півсферичними банями. На Волині поза Почаївською Лаврою — то найбільш славна й велична святиня. В соборі спочивають моці св. преп. князя Острозького Феодора, зберігається в нім один примірник оригінальної т. зв. Острозької Біблії з 1581 р., мистецької роботи свічник з гербом князів Острозьких — дарунок кн. К. К. Острозького, „помяник“ князів Острозьких... В Острозі залишились від давніх часів — крім собору, що його відреставровано в кінці XIX ст., замок, де міститься музей, оборонні вежі: це лише останки й свідки славної дідівщини Острозької... Окрасою й виявом давньої високої культури Острога кінця XVI ст. була славна *Острозька „Академія“*, яку треба вважати за матір наших православних середніх шкіл на Волині.

При яких обставинах повстала ця „Академія”, хто був її основоположником, школою якого типу була вона, як довго існувала й яке значіння вона мала — на такі питання постараємось відповісти в даній статті, опираючись на тому скромному історично-літературному матеріалі який вдалось роздобути*).

*) 1. К. Харлампович. Західно-руські православні школи XVI і начала XVII в. Казань 1898 р.— 2. Ст. Сірополко. Історія Освіти на Україні. Львів 1937.— 3. Мих. Грушевський. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці. 1919 — 4. М. Возняк. Історія Української літератури. Т. II. Львів 1921.— 5. Т. Stecki. Wołyń. T. I. Lwów 1864.— 6. St. Kardaszewicz. Dzieje dawniejsze m. Ostroga. Kракów 1913.— 7. Свящ. М. Тучемський. Город Острог. 1913.— 8. П. Батюшков. Волинь. Ст. Петербург, 1881.— 9. Проф. Д. Дорошенко. Нарис історії України. Т. I. Варшава 1932.

Найстарша школа на Волині була повстала ще за св. Володимира у Володимирі, коли була заснована тут перша волинська єпископська катедра. По Ярославі Мудрому сітка шкіл збільшувалась і поширювались вони на землях русько-українських. Татарська навала затримала розвиток шкільництва на цих землях, але не знищила їх, і безумовно багатом було шкіл на землях могутого Галицько-Волинського князівства. На доказ існування шкіл на Волині в XIII ст. можна навести хочби свідокство, що міститься в „Житії св. Петра“, митрополита Київського, що народився в другій половині XIII ст. на Волині. „Сей св. Петро, митрополит,—говориться в цім „Житії“, складенім Ростовським єпископом Прохором,—родился от родителю крестьяну и бисть седм літ, нача учити грамоту сію“. В XIV столітті освіта—навчання молоді—належить до найважливіших обов'язків священників. Цього, напр., вилагала грамота князя Льва, сина кн. Данила, яка була дана священникам Галицької Крилоської Успенської церкви. Цей князь звільнив був від світського суду „всіх ігуменів, священників, а також і... школьників“. Князь Луцький і Володимирський Любарт, вилічуючи в фундушевій грамоті права й привілеї єпископа, заборонив—без благословенства єпископа „ні церкви созиждати ілі дидакалію основати“. Ці дидакалії—то ніщо інше—як школи, які, як видно, в XIV ст. були звичайним явищем й засновували їх навіть люди світські, до цього непокликані. За свідокством пастора Одерборна, що довгий час в 2-ій половині XVI ст. перебував у князівстві Литовськім, православні завжди мали при церквах школи. На Волині в цей час школи існували в Пересопниці, у Володимирі при Іліїнській церкві, в Зимненському монастирі. Ці монастирські й церковні (парафіяльні) школи щодо їх титулу були школами елементарними, нижчими. Завданням їх було підготовляти кандидатів на сільських священників. Вступала до них молодь переважно з нижчих верств суспільства й нижчого духовенства. Вчили в цих школах читати, писати, церк. співу та основ віри й моралі, потрібних для парафіяльного священника. За підручники були: Часослов, Псалтир, Апостол. Їх звичайно читали по вивченні азбуки та складів. Мовою навчання—була мова словено-руська. Вчили в цих школах бакаляри-дяки. Такий тип шкіл і такий спосіб навчання витворились на Україні під впливом візантійських шкіл XI—XII ст.; це відповідало обставинам культурного життя—тодішніх часів на українських землях і ввійшло в традицію. Цей тип нижчого шкільництва з церковним характером зберігся на українських землях аж до кінця XVI ст. Шкіл типу вищого, т. є. ані середніх ані вищих не було.

Зрозуміла річ, що такі школи, коли вони ще сьак так могли виконувати своє завдання в давніших часах, то вже в ст. XVI вони зовсім не могли задовольнити потреб того часу й служити Церкві. Настали вже інші часи. В половині XVI ст. оживлений умовий рух охопив Україну, і був він результатом усіх течій, які наплили з Заходу. Дійшли вони й на Волинь. Протестанство, кальвінізм, соцініянство—несли з собою нові ідеї й просякали вони й в українське суспільство, бодай у вищі його верстви. Вже

в першій половині XVI ст. багато української молоді виїжджає на вищі студії до Кракова й до різних німецьких університетів. Звичайно, поверталась вона з запасом нових знань,— з іншими переконаннями... Почали появлятися й на Волині школи цих різних релігійних напрямків... Значна частина української молоді з вищих верств училась також у школах католицьких—катедральних і парафіяльних. На Волині в II-й половині XVI ст. були знані католицькі школи—Луцька катедральна й Олицька колегіяльна. Католицькі катедральні школи були не лише проієрейними школами для приготування священослужителів, але й загально-освітніми. Стояли вони досить високо, скоріш наближались до типу середніх шкіл. Вчили там—латинської, грецької та й польської мови й вчили предметів, що входили в систему т. зв. „сьоми вільних наук“.

Від часу, коли до Польщі прибули єзуїти, католицьке шкільництво ще більш піднеслось. Заснована ними у Вильні 1577 р. колегія, що 1597 р. стала академією, здобула собі голосну славу. Єзуїти були добрі педагоги й до досягнення своїх цілей — вони йшли непохитно. Численна православна молодь, що вчилась в їх школах,— скоро асимілювалась, забувала свою народність, відрекалась від віри своїх батьків і переходила на латинство.

Свідоміші патріоти й вірні сини церкви почали здавати собі справу, до чого це веде, — яка небезпека загрожувала Православ'ю, й розуміли вони, що найбільше лихо, найбільша біда була в тім, що православні не мали своїх відповідних шкіл. Таку думку висловив трохи пізніше (1600—15 р.) автор славної „Перестороги*“, кажучи: „вельми много зашкодило панству руському, же не могли школ і наук посполитих розширяти й оних не фундовано, бо коли би науку міли, тогда би за несвідомістю своєю не пришли до такої погібелі“. Так, парафіяльні й катедральні православні школи, про які була мова, не могли підготувати відповідних кандидатів на священників; низький рівень освіти православного духовенства був одною з багатьох інших причин занепаду життя православної церкви в XVI-ім ст.

В умах кращих українських православних патріотів почала зроджуватись думка про зреформування старої школи й створення нової національної школи вищого типу, яка б могла виконати своє завдання. Зреалізував цю думку й доконав цього великого діла—князь Константин Константинович Острозький. Завдяки його ініціативі й меценатству повстав в Острозі в другій половині XVI ст. перший на українських землях культурний осередок, а в цім осередку—перша вища школа на Волині—Острозька „академія“.

„Constantinus Dux in Ostrog in Tarnow“, як написано на однім портреті, що зберігся від тих часів, „отець і добродій Руси, прихильник благочестія, око й світило церковне“ — як сучасники ще

*) За автора „Перестороги“ вважають громадянина м. Львова Рогатинця. Заголовок такий цей твір одержав від першого слова, яким він починається: „Пересторога, зіло потребная на потомние часи православним християнам, святія кафоліческія церкви сином“.

CONSTANTINUS DUX IN OSTROG
IN IARNOW

за його життя величали—це найвизначніша постать в другій половині XVI ст. нашої історії. К. К. Острозький—староста Володимирський, маршал Волинської землі й воевода Київський,— був великий магнат, володар численних маєтків, дохід з яких давав йому колосальні суми (1.200.000 зл. річно!). К. К. Острозький більш всього віддавався культурній і церковно-релігійній праці. Відданий вірі батьків і своїм народові,—змагав до піднесення освіти, бачучи в ній джерело—для оборони православ'я й народности. Однак князь Острозький не усувався зовсім від участі в військових походах і політичних справах. Він провадив боротьбу з Москвою, Татарами. За це був дуже вдячний йому король польський, Стефан Баторій і обдарував його багатьма привілеями, між іншим дав йому найважніший привілей — право опікуватися Правосл. Церквою. „Dzielny pogromca tatarów, w słowiony w kilkunastu bitwach z nimi,— говорить St Kardaszewicz, — dziedzic niezmiernych bogactw, naczelný opiekun cerkwi, mający w niej głos przeważny, rządził sprawami cerkiewnymi, w których wszystko się dokonywało za jego wolą i rozkazem. Czynny w sprawach religijnych, założyciel oświaty na Rusi, pozyskał wysokie znaczenie w tym kraju i zajął do-nośne dziejowe stanowisko w Rzeczypospolitej”.

Князь Острозький щодо свого релігійного світогляду— не був богословом-каноністом, не був він і фанатиком, навпаки—був надзвичайно толерантним у стосунку до визнаців інших ісповідань. В родині його — дружина графиня Софія з Тарнавських — р.-католичка, син Януш — теж; зять його Ів. Кішка — аріянин. При дворі його — перебували й довіря у нього мали р.-католики, лютерани, кальвиністи, содиніяни. Але найбільш було таки, цілком зрозуміло, православних „Церкви та двір, того княжати — говорить Копистенський у своїй *Палінодії*, — повні православних учителів євангельських і апостольських, повні богословів справжніх, котрі знають богословіє і праву віру від богословів Діонісія, Афанасія й інших багатьох і від соборів і від патріархів східніх“*). Князь Острозький стягав до Острога найвидатніших людей-учених, гуртував їх коло себе й, коли назріла година, виступив із ними на боротьбу з єзуїтами, з латинством, боронячи свою православну церкву й свій нарід.

Безпосередньою причиною до активного виступу князя була така обставина. Року 1577 відомий єзуїт Петро Скарга виступив з книжкою „O jedności kościoła Bożego”. В цій книжці Скарга доводив, що ніякої освіти й культури не може бути на Русі тому, що за джерело культури взято некультурну словянську мову „Сильно надули греки тебе, народе руський, пише Скарга, що даючи тобі віру свою, не дали своєї мови, а казали вдоволитися словянською: аби ти ніколи не міг прийти до правдивого розуміння й науки. Бо тільки дві є мови, котрими розповсюджена й закріплена по всім світі віра свята, і без них ніхто не може опанувати ні якої науки, а особливо духової — мови грецька й латинська. Не тільки через те, що інші мови тягом змінюються й не задержують одного постійного порядку в людському уживан-

*) Цитовано за Возняком „Історія укр. літер.” т. II.

ні, бо не мають своїх граматик і усталених правил, а ті дві завсіди однакові й ніколи не міняються, але також і тому, що тільки в тих двох языках держиться вся наука, а перекласти їх на інші мови не можна добре. Ще не було на світі, ані не буде ніякої академії, ані колегії, де б богословіє, філософія й інші свобідні науки викладалися й могли бути відповідно зрозумілими на інших мовах. Зі славянським языком ніхто не може бути вченим і вже його тепер зовсім ніхто не розуміє добре, бо нема на світі такого народу, який би говорив ним так, як пишеться в книжках, а своїх правил, граматик і словарів для науки він не має й не може мати. І тому попи ваші мусять удаватися до польського за толкованням, — коли хочуть щось зрозуміти в словянськiм*)”.

Живо й з боєм мусів відчути князь докір Скарги православним українцям, що не мають школи, що в їхній церковно-словянській мові наука неможлива. Зрозумів князь, що прийшов час на відкриття такої школи. Потреба в ній була аж надто нагальна. Він уже в р. 1572 відкрив нижчу школу в Турові, в 1577 р.— другу таку школу у Володимирі. Але цього було тепер мало. Прийшла вже черга й на школу вищого типу. Так повсталa Острозька „академія“.

Дати заложення цієї школи не встановлено. Перше й найдавніше свідoctво про Острозьку школу знаходимо у Антонія Посевина, відомого єзуїта тих часів. „Деякі князі,— каже він,— як Острозький і Слуцький мають свої друкарні й школи, в яких шириться схизма“. Більше ясне й докладніше свідoctво про цю школу знаходимо у вищезгаданому полемічному творі „Пересторозі“. „По зезволенію Божіім,— читаємо в ній,— благовірний князь Константин Константинович умислив утвердити православну віру, предками своїми везді уфундованую. І напервій старался у святійшого патріярха, аби ся зді дидасколов ко розмноженію наук віри православної заслал, а он на то маетностями своїми рятувати готов і доложенья на то не жалует, яко юж збудовал школу, шпиталь і маетностями їх надарив, а також словенськую й грецькую заложили друкарню, обрал со благословенієм і зосланієм патріярха вселенського й тих все заложил“.

Подібні свідoctва знаходимо ще й у пізніших письменників, як напр., польського історика — єзуїта Несецького (1682—1744), який твердить, що князь Острозький перший „fundował“, т. е. заложив в Острозі грецьку й латинську школу. Те саме твердять і історики—холмський уніятський єпископ Суша (1610—85) і Стебельський—у своїй „історії греко-католицької церкви“ (1781 р.). Аналіст новіших часів Гарасевич у своїх „Annales Ecclesiae Ruthenae“ говорить: „princeps Constantinus Ostrogiensis fundavit circa finem saeculi XVI academiam Ruthenam Ostrogensem“.

Ми свідомо навели більшу кількість свідoctв, бо вони становчо вказують на те, що фундатором Острозької школи був кн. К. К. Острозький, (а можна було б навести й такі думки, згідно з якими—школу Острозьку заложив кн. Константин Іванович Острозький, а кн. К. К. Острозький — тільки її зреформував!).

*) Цитату наведено за книжкою С. Сірополка „Історія освіти на Україні“.

Точніших хронологічних даних щодо часу заложення цієї школи не маємо. Дослідник цієї доби Харлампович, автор капітальної вищеназваної праці, наші історики Грушевський, Дорошенко, Возняк відносять заложення її на роки 1577—80, коли була заснована й друкарня: р. 1581—Посевин стверджував їх розголос і значіння для православія, а 1577—, коли була надрукована згадана книжка Скарги „О jedności kościoła“— тої школи, по всьому видно, ще не було.

Коли в нашій і не нашій історичній літературі ще досить однозгідно розв'язується питання про фундатора острозької школи й час її повстання, то вже не бачимо такої однозгідности в розв'язуванні питання, до якого типу належала ця школа. Думки істориків щодо цього — основно різняться, а часом — той зовсім себе виключають. Згідно з цими поглядами острозька школа вважається за —

1) — Академію в нашому розумінні слова, т. є, вищу наукову школу.

2) — Гурток учених, „обовязок яких полягав у працях більш серйозних і користних у той час, — ніж наука в школі, напр., у писанні наукових трактатів, які могли б протистати своєю вартістю — працям ворогів православія.

3) — Звичайну нижчу елементарну школу, яка нічим не відрізнялась від існуючих уже тоді шкіл.

і 4) — Середню школу в розумінні тодішніх та й теперішніх часів.

Причин такої різноголосности треба шукати не в чім іншій — як назвах, тих термінах, якими послуговувались найдавніші письменники в стосунку до цієї школи; а власне: „академія“, „триязичний лицей“, „руська колегія“, „гімназія“, „школа грецька“, „школа грецько-словянська“.

Герасим Смотрицький, що його вважають за першого ректора острозької школи, в своїй праці „Ключ царствія небеснаго“ (1587 р.) додав таку приписку: „Написано в академії острозской“. Єпископ Потій у своїй книжці „Отпис на лист ніякого клирика острозького“ (1598 р.) називає одного з членів наукового гуртка при школі „учнем академії острозской“. З легкої руки цих авторів за острозькою школою прийнялась і утривалилась назва — академії. З такою назвою перейшла вона в пізніші часи, так ми звичайно називаємо її й тепер.

Однак всупереч нашим найшляхетнішим амбіціям, — пошані до нашої славної минувшини, — ми мусимо з резервою поставитись до цих назв, бо вони не відповідають істоті речей. Ані програма науки, ані розклад занять, ані нарешті устрій Острозької школи не говорять за те, що б вона мала характер вищого наукового закладу. Слово ж „академія“ — в ті часи, як і теперішні, мало виразно й точно означений зміст — вищий науковий заклад. Якщо ж ректор її Герасим Смотрицький називає академією, то, за припущенням Харламповича, лише тому, що він хотів бачити в ній академію, як зрештою про це мріяв і до цього прямував і сам князь Острозький, що хотів піднести її на рівень вищої

школи. Міг назвати Герасим Смотрицький академією цю школу ще й тому, щоб надати їй більшої ваги, прирівнюючи її таким способом до знаної в ті часи Виленської єзуїтської академії. Що ж до Іпатія, цього в р. 1598 уже запеклого ворога православія—то він скоріш з іронією називає цю школу академією, щоб поглузувати зі свого противника „клирика Острозького“; в інших своїх творах він називає її „колегією“, а то й просто „школою“.

Заснування академії в ті часи в Речипосполитій Польській було великим королевським привілеєм. А між іншим в ті часи ніде не згадується про надання такого привілею князеві Острозькому. Знову ж таки з поняттям академії звязувалось представлення образ певних прав, як напр., надавання наукових гідностей, дипломів, не кажучи вже про вищі наукові програми. Цього всього, на жаль, острозька школа не мала, бо академією вона не була, хоч її так називали й тепер називаємо*).

Нема також даних на те, щоб у слові „академія“ вбачати назву гуртка учених при дворі князя Острозького. Гуртки учених дійсно існували при дворах різних магнатів (кн. Миколи Радзивіла, кн. Андрея Курбського), але таких гуртків ніколи не називали академіями. А до того ще й за словами Куліша— „кожна друкарня в ті часи (XVI ст.) була науковим гуртком, який збирався коло друкарського варстату, кожен такий гурток представляв з себе в мініятурнім виді академію вільних наук, а між тим—жоден з них не називався академією“. В такому розумінні назва академія не могла стосуватись і до того наукового гуртка, який був при дворі князя Острозького.

Вважаю за можливе мовчанкою обійти — ніби аргументи, що їх наводять на доказ того, що острозька школа була звичайна елементарна нижча школа: безпідставність тих аргументів аж надто видна. В цім переконають нас ті позитивні дані, що їх нижче наводимо, які змушують нас вважати острозьку школу — *за середню школу*.

1. У „Пересторозі“, на яку ми вже посилались, м. ін. оповідається про заміри канцлера Яна Замойського запросити в свою академію в Замості відомого грецького протосінкела архимандрита Никифора. „Гетьман коронний Замойський, читаємо в ній... знаючи від протосінкела... , що він хоче оселитись в Острозі для викладу свобідних наук, обіцяв Никифорові випросити у короля й уряду Р. П. Польської владу над всіма духовними“...

2. 1581 р. був надрукований в острозькій друкарні невеличкий вірш „Хронологія Римші“, вірш розложений по місяцях, оповідає про деякі події з біблійної історії. По всьому видно, що це плід учня острозької школи. Учень елементарної нижчої школи не мігби написати такого твору, крім того, що цей твір не мав ані літургічного, ані догматичного, ані морального змісту.

3. 1588 р. за ініціативою князя К. К. Острозького була відкрита філія Острозької школи у Володимирі Вол. при соборній церкві. В писемнім зобов'язанні, яке дав єпископ Володимирський

*) З огляду на це й в заголовку слово „академія“ взято в лапки.

Феодосій, читаємо: „При цій церкві й замочку хочемо вчити дітей малих, аби ховано два бакалярі, — таких, жеби один учил по грецьку, а другий по словенську“... Як що вже у цій філіяльній школі вчили грецької мови, що далеко виходило за програму нижчої школи, — а по друге, як що в ній мали вчити бакалярів з Острозької школи. — то видно, ця остання була школою типу вищого— яка підготовляла не тільки священників, а й дидакалів.

4. Від заложення Острозької школи, — вчили в ній, як видно, грецької мови. Вчився тут грецької мови й Іов Княгининський, що можна виводити з його „Життя“. Вчили тут грецької мови й пізніш. В однім острозькім виданні пізніших часів помічено: „писано у Острогу, у школі грецької острозької“.

5. Нема сумнівів, що вчили в острозькій школі і латинської мови. Раніш згаданий історик Суша говорить, що князь Острозький, дбаючи про зміцнення „руської схизми“, заложив в Острозі школу не тільки словянських наук, а й грецьких і латинських наук, і ректором цієї „гімназії“ призначив Герасима Смотрицького.

6. Що дійсно ця школа була наближувалась до гімназій, т. є, до шкіл типу середнього—говорить і латинська поема Пенкальського „De bello ostrogiano“ (1600 р.). Автор говорить в ній про музи, що оселилися в Острозі, про Аполона, що для Острога покинув Делос, про його святиню, яку наповнюють все нові покоління юнаків, що їх Аполон має вінчати вічно зеленими лаврами, які ростуть на новім Геліконі. Звертаючись до Волині, закликаючи її радіти й тішитись, Пенкальський говорить: „Острозький дім дає тобі тримовний лицей! Прийми початки; може, за ними піде щось більше: не погорди вченими богинями, не відкидай муз, бо нема нічого славнішого від благородних мистецтв“*).

Збираючи все вищесказане щодо типу Острозької школи, можемо становчо твердити, що була вона школою середньою й наближалась до школи характеру „сьоми свобідних наук“. Тому давніші письменники часто називають її — „триязичний лицей“, „гімназія“, „руська колегія“.

Вчили в цій школі богословських предметів, етики, філософії, церковно-словянської мови, грецької й латинської. У деякі пори, коли були відповідні дидакалі, — вчили тут сьоми свобідних наук, що ділилися на *trivium*—трипредметовий курс із граматиною, риторикою й діалектикою і *quadriwium*—чотирипредметовий курс з арифметикою, геометрією, музикою й астрономією.

В житті школи, її внутрішньому устрої а зокрема в розширенні наукової програми на користь світських наук видно впливи західньо-європейські. Однак в острозькій школі безумовно переважали впливи грецькі й власне грецькі вчені надали їй зовнішньому та внутрішньому житті візантійсько-православний характер. Греки відігравали найголовнішу ролу в житті школи. Її долю дуже близько до свого серця приймали й царгородські патріярхи, з якими кн. Острозький часто листувався в справах школи. За князя Острозького греків було дуже багато в Острозі, вони навіть заселявали окрему вулицю. Були це люди освічені, а посеред

*) Подано за М. Возняком — „Історія Укр. літератури“ т. II.

них багато й вчених. У Греції в II-й половині XVI ст. помічалось велике умове оживлення. Піднеслася тут освіта. В царгородській патріаршій школі головними предметами навчання були—поза теологічними дисциплінами—граматика, риторика з поетикою, діялєктика й філософія Аристотеля, астрономія, дещо з фізики, ети-ка. Ці предмети викладались і в Острозькій школі дидасками — переважно греками.

Особливо велику увагу звертали в школі — на вивчення грецької мови, чого вимагали патріархи. Високо стояла наука книжної церковно-словянської мови. І це цілком зрозуміло: в цім же полягало завдання школи — згідно з намірами її фундатора. Церковно-словянська граматика вихованця Острозької школи — Мелетія Смотрицького — створила епоху в граматизації ц.-сло-вянської мови. Перша „кґрамати́ка славенска языка“, — видана 1586 р. у Вильні за рукописом острозьким, — є хіба найкращим пам'ятником науки ц.-словянської мови.

Першим ректором і одим з найвизначніших репрезентантів і старших співробітників школи був Герасим Смотрицький, — „пер-ший український літерат цього періоду“, — каже Грушевський; „wielki swego czasu w ruskim narodzie mąż“, — казав про нього пізніше його син Мелетій.

Поява Біблії — (1581 р.) — то в значній мірі результати йо-го праці й заходів. Твір Герасима Смотрицького — „Ключ цар-ства небесного“ зраджує в авторові великого полеміста й мистця-публіциста.

Другим ректором був Кирило Лукарис, пізніше патріарх Олександрійський, а після й Царгородський. Кирила Лукариса ви-слав був патр. олександр. Мелетій Піґас з окремим дорученням до Острога в 1594 р. Проживав він в Острозі в рр. 1594—6 і 1599—1601. Він щиро був віддавався тут науковій і педагогічній праці. Що він виконував професорські обовязки в школі, про це може свідчити заголовок листа: „возлюбленому во Христі отцу Кирилу чидаскалу“, адресованого йому його учнем Гавриїлом Дорофееви-ем (13.VI. 1597).

Згадано вже, що й патріарший протосінкел Нікифор був направлявся до Острога з наміром бути тут дидасколом. Був він в Острозі десь перед берестейським собором 1596, але зайнятий церковними справами—він не мав можливости ціло присвятитись праці в Острозькій школі. Зі своїх—русько-українських—дидаска-лів бачимо в школі пресвітерів Василя й Даміяна Наливайка, іє-ромонаха Кипріяна, клирика Острозького Василя. Книжка пре-світера Василя „О единной истинной православной вірі“ -- це справжній теологічний трактат, в яким православний читач міг знайти відповідь на всі актуальні й спірні в полеміці з р.-като-ликами й уніятами—питання. Бували серед дидаскалів і іновірці, як напр., протестант Христофор Філарет (Бронський) і Лятош, але вчили вони предметів тільки світських.

Дидаскали ці працювали в школі й в той час вони були й чле-нами ученого гуртка при дворі князя, працювали над біблією, видаванням різних книжок (їх було надруковано в Острозі більш 2-х десятків).

На жаль, історія не зберегла нам імен тих багатьох „различних любомудреців“, між якими, як говорить Копистенський у вищезгаданій Полінодії, були рівні Демосфенові промовці й інші різні філософи — „Находилися і докторі славні, вправлені в грецькій, словянській і латинських мовах. Находилися знамениті математики й астрологи, між ними той преславний математик, філософ і астролог Ян Лятош, що календар новий славно зганив і пером ясно через друк доказав, що він мильний*)“, „було повно там — як вже вище згадано — православних учителів євангельських і апостольських, повно богословів справжніх, котрі знають богословіє і праву віру“.

Всі дидаסקали-вчителі й члени гуртка були об'єднані одною ідеєю, ідеєю служення православної церкві, беручи безпосередню участь в житті Острозької школи — чи то. шляхом видавання різних книг і творів в обороні православ'я.

Незнані й імена всіх осіб, що вчилися у Острозькій школі. Але достеменно відомо, що вихованцями школи були — Максим (Мелетій) Смотрицький, Іов Княгининський, Гавриїл Дорофеевич, гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Заслуги цього останнього перед українським народом і Православною Церквою — добре знані.

Про внутрішній устрій школи — життя в ній — докладніших історичних даних нема. Приходиться тільки дорогою порівнянь, аналогії доходити до певних висновків, а скоріш і тільки припущень, звертаючись найперш до тогочасних братських шкіл, а зокрема до львівської. Що до останньої, то ми є в щасливім положенні, бо маємо „статут“ її, а припускають, що організація львівської школи відбулася під впливом Острога.

Загальне керівництво школою було в руках самого князя Острозького; без його відома нікого не могли прийняти до школи; він і утримував школу. Містилась вона на Замковій вулиці „під оком самого князя“**). Була це найкраща вулиця в Острозі. Крім школи, стояли тут бурса, нижча школа, друкарня; тут мешкали вчителі, ректор, лікар княжий і ін. Наука провадилась дидаскалами під керівництвом ректора. У бурсі мали приміщення — переважно учні з дальших околиць. В часи, вільні від науки, учні забавлялися на шкільнім майдані та заводили „козацькі“ іграшки — метали списами, стріляли з луків. Багато з них пізніш ставало славними лицарями — вояками, оборонцями народности й віри.

Матеріально - школа була добре забезпечена. В її користування князь Острозький передав маєток Сураж, села — Борисівну, Бакліву, Онишківці, Ходаків і інші. Від її заложення все обійшло їй скорий розвиток і велику славу. І дійсно — в рр. 1576—80-х вона осягнула величезних успіхів. У цей час кн. Острозький думав був про перемену її в академію, хоч і так вона — на верхах свого розвитку — наближувалась до типу вищих наукових закладів. Думки й проекти князя не здійснились. На початку 90 рр. школа помітно почала занепадати; р. 1592 князь у листі до Львів-

*) Цитовано за М. Возняком „Історія україн. літер“. т. II.

**) Як здогадуються — там, де тепер скверик перед огорожею соборною — від міста.

ського братства скаржився на брак учителів... На початку XVII ст.— вона починає уступати місце новозаложеній школі в Дерманськiм монастирі, куди з Острога переноситься центр культурно-освітньої діяльності.

Р. Б. 1608-го на віки заквив очі старий князь... Син його—Януш р.-католик — в імя батькове підтримував його велике діло... і існувала, а скоріш животіла, в Острозі академія ще якийсь час. Десь коло 1624 р., коли то внучка князя Острозького — Анна Алоїза Ходкевичева, ревна р.-католичка, єдина представниця колишнього славного роду Острозьких власниця всіх острозьких маєтностей і фундацій,—зснувала єзуїтську колегію в Острозі,—Академія зазмерла, перестала існувати.

Не словнились бажання Українського народу, які в вірші Касіяна-Саковича — „На смерть гетьмана Конашевича Сагайдачного” були висловлені в такій формі:

„Уродился он (гетьм Сагайдачний) в краях Подгор-
[ських Перемиських

Вихований в вірі церкви входної з літ дитинних.

Шол потом до Острога, для наук учтивих,

Которіі там квітли за благочестивих

Княжат, которіі ся в науках кохали,

На школи маєтностей много фундували.

Аби ся млодя в науках учтивих цвічила,

Церкві і теж отчизні пожиточна била;

Дай Боже, жеби там тая фундація трвала,

Жеби ся оттоль хзала Божія помножала..”

„Фундація” довго не „трвала”; академія *передчасно* сконала. Але хоч і короткий був її вік — „хвалу Божу помножила”, великого діла доконала. На Волині повстала школа в Дермані...; Львівська братська школа — саму академію Острозьку заступила, в в обороні народности й православія стала... А потім на Волині—Луцька братська школа продовжувала діло, що розпочала його Острозька... В 30-х роках XVII ст. дійсно вища школа — київська академія засіяла..., а її філія у Гощі на Волині.

Перші промені все ж таки в Острозі заблисли, бо, як читаємо в уже цитованій „Пересторозі”, Острозької школи „православіє наше почало сіяти, як сонце; люди вчені почали були в церкві Божій показуватися, учителі й будівничі Церкви Божої та книги друковані почали множитися“...

Л. К.

**Дубенщина та православне духовенство
цього краю сто двадцять років назад.**

Х.

На Дубенщині по прилученні її до Росії майже скрізь церкви були деревляні. Камінні творили хіба рідкі винятки. Іх зустрічаємо лише в селах: Боремець, Дермань, Княгинині — ц. Мих.,

Рогозно і Страклів, а про кілька сіл не знаходимо зовсім відомости, яка там церква. Що торкається тих церков з боку їх здатности, то про більшість їх знаходимо посвідчення, що „для священослуженія способная”. Що власне під таким okreśленням вартости будинку церковного розуміють, трудно сказати. Не цілком ясним є, коли про будинок церковний подається в актах, навпаки, що церква для священослуження „неспособна”. А такі церкви бачимо 1817 році в селах: Чекні—Георг. ц., Хриниках—Михайл., Терешові—Мих., Певча—Троїцька, М. Мільча—Різдво Богор., В. Загорці—Дмитр., Бокуйма. Не ясно, бо не можна зясувати, чи не звуть їх православні автори записок „неспособними” тому, що знаходяться ще у володінні уніятів. Але про кілька церков тогочасних „неспособних” ми знаємо, що вони такі дійсно вже були „неспособні” для священослуження. Це церкви в Тороканові св.-Троїцька, бо тоді десь саме згоріла; в Пирятині св.-Михайлівська, бо її в липні 1814 року розвалила буря; в с. Берегах св.-Николаївська, бо зовсім „ветхая”.

Церкви, як правило, побудовані парафіянами. Матеріал-дерево з лісів панських, бо інших, крім казни, лісів і не було. Чиїми силами церква построена, вказується в старих актах дуже рідко. Втримувалась же церква, звичайно, як і тепер — пожертвами парафіян, які пожертви впливали полотном, воском і грішми. Значним приходом грошовим до церкви був, між іншим, згадуваний вище продаж на церкву меду в день храмового свята. Про це право церков парафіяльних на Дубенщині в ті часи (бо власне пан тільки мав тоді право торгувати горілкою, пивом і медом) записи по деяких парафіях згадують, як напр.,— в Сестрятині. А про Онишківці ще і зазначається, що „продажа меду в храмовой праздник для церкви свободна”. Проте з великою дозою певности можемо твердити, що була така „воля”, як і сам обичай, і по інших парафіях, бо це лише одно було „писане” право церкви, яке мало на увазі підтримку самого церковного будинку та утримання церкви як цілости. Чи існували які-будь самообложення на церкву в роки, про які пишемо, на Дубенщині,— жадних звісток про те не знаходимо. Треба гадати, що окрім звичайної й тепер праці парафіян на користь церкви в разі потреби, а також де-коли складок спеціальних,—інших якихсь прибутків церкви і в давні часи на Волині (зокрема в Дубенщині) не мали.

XI.

Від плебаній старих Дубенщини перейдімо тепер до їх обителів та придивімось до них уважніше,— що це були за люди. Тому що маємо у даному разі до діла з людьми, які були вчителями й пастирями нашого українського села,— звернемо в першу чергу на їх освітній стан, а також на їх моральну вартість, як провідників. В даному ж разі будемо вести нашу бесіду дальшу, приймаючи під увагу одночасну і дяків, що мали таку чи сяку освіту. Зазначаємо, що про ці річі можна сказати досить багато на підставі даних, якими користуємо, і досить вичерпуюче.

Освіта нашого клиру на Дубенщині на початку минулого ві-

ку була не однакова. Раз — що значна кількість клириків, яка обняла парафії наші на Волині зараз по поверненні їх на благочестіє, була з освітою, так би мовити, „переходовою“: ні одного краю ні другого школи нормально в ці роки не функціонували; друге — значна частина духовенства нашого мала освіту цілком стару польську й уніятську, знов інша мала її вже російську. Правда, поміж одною і другою не було що до змісту науки, за винятком протилежності католицизм—православ'є, великої принципової різниці. Зате в мові та різниця була вже значно більша: коли на сході все ж пгнувала мова словянська й російська, навіть при латинській науці, на заході — була перевага на боці мови польської й латинської, як мов розговірних і викладових. Ту розбіжність з першого ж року повстання Волинської єпархії почала невеликувати Острозька духовна семінарія, що повстала тут разом з резиденцією єпархіяльного архиєрея 1796 р. Отже на час, про який провадимо розмову в цій нашій розвідці, маємо ми на Дубенщині священників і різного походження, і різної освіти, і різного ставлення, і не однакового виховання, і не однакової культури. Але об'єднувало їх усіх—одне українське національне („расове“) походження і безумовна відданість старій своїй православної вірі, а всі вони самі, або їх батьки, стали з уніятів православними на протязі 3—5 років часу.

Формуляри священників (і дяків) Дубенщини з досліджуваних нами часів переконають, що вони вчилися по школах —

а) щ о д о м і с ц е в о с т и — Берестечко — Тринітарська латинська школа—2-ох священників, Остріг — польсько-латинська школа—4, Межирічі—1, Крем'янець — академія (?)—1, училища народові—10; Олика—1, Луцьк—уніятська семінарія словянська—1, невідома школа—5; Любар—3, Володимир—4, Винниця—2, Бар—1; в Австрії в Золочеві в латинській школі—2, в Київській академії—1, у новій Волинській семінарії—28. Решта в кількості 136 людей, про які розшукали відомості, в школах зовсім не були.

в) щ о д о к в а л і ф і к а ц і ї н а у к о в и х, коли в даному разі про них можна говорити, то вони були такі

1. Київську академію—1, а саме повітовий „протопоп“, єдиний на повіт протоієрей, отець Василь Померанський. Поставлений у священники в Києві 1794 р. митрополитом Самуїлом, і возведений в протоієреї митрополитом Єрофеєм. Бувший настоятель Десятинної церкви в Києві.

2 Волинську семінарію та мали ще надобовязкові предмети, а також до священства були вчителями шкіл—3. Це були 1) настоятель Дерманя свящ. Яков Єндрієвич. Учився в острозьких базиліанських школах, потім в острозькій семінарії, після чого там же був учителем. — 2) священник с. Обгова Даниїл Жукович, що мав таку саму освіту, як і о. Єнджеєвич. Був теж до священства учителем семінарії в Острозі і 3) священник с. Рачина Стефан Левицький, що скінчив уже нову семінарію, маючи при тому надобовязкові науки.

3. У ч и л и с ь богословії—10, філософії — 11, риторика—

22, не пройшли риторики—38.

4. Училися тільки — „русской грамоты и писать”—99, „русской и польской грамоты”—19, псалтиря й устава—5, писати, співати, устава та ірмологіона—3, букваря—1, зовсім неграмотних було—9.

Скрізь звичайно священники мали освіту вищу проти дяків, а неграмотними показано виключно пономарів. Крім того, треба ще зазначити: наведені цифри не є точні, бо хто чого вчився, кожний так про себе подає в своїх формулярах, що годі думати правильно рознести їх по групах градації їх справжньої освіти. Для характеристики наведемо тут дві слідуєчі: одну для високої освіти, другу—для особи що ледве була в школах пару літ. Отже читаємо про першого: „обучался... на латинском языкѣ граматикѣ, поезіи, риторикѣ, а сверх того истории, географіи, арифметикѣ, геометріи, алгебрѣ, и также в учрежденной семинаріи волынской риторикѣ же философіи, богословіи, а сверх того французскому языку”. Знов один з другої категорії пише: „обучалсяї философіи въ городѣ Кремениѣ”.

Що до віку, то в 1817 році священників парафіяльних (і заштатних), на Дубенщині було більш сімдесятьлітніх—5, шістьдесятьлітніх—19, пятьдесятьлітніх—33, сороклітніх—33 і тридцятилітніх—24. Отже назагал—це на половину були вже люди, що виховані були за Росією, наполовину люди старого виховання. Як далі переконаємось, були вони в значній більшості все люди місцеві. І лише тільки згадуваний повітовий „протопоп” був поставлений і присланий з боку, а кількоро прибули з Молдавії, з Поділля й Австрії.

Як наш клир в ті давні часи репрезентувався на Дубенщині з боку морального, показують в клирових відомостях одмітки благочинних, що робилися останніми в відповідних графах. Отже ці одмітки про поведження наших священників і дяків подають у 1817 році: „хорошого” поведження—43 особи, „доброго”—148 осіб, „чесного”—25, „не худого”—3, „изрядного” 2, „добропорядочного”—1. А разом із тим про показаних осіб одмічено, що під судом вони не були. Ті ж кількоро, що були під судом і були покарані, майже виключно старі люди й бувші уніяти. За ними числилися такі провини й карі, саме: 1) священник с. Судобич Лука Козминський, 51 рік життя, бувший уніят— „за похищення им из колокольни приходской церкви Заславськ. пов. с. Топорів—колокола и привычку к пянству лишен Топорковицкого прихода и переведен на сей Судобичкій”.— 2) „Запрещенный” священник с. Солонеза Петр Кондратович, 81 рік життя, — „обучался чтению, пѣнію, церковнаго устава и писать”,— в запряженні „за побіянія съ вдовою Сивачинскою”.— 3) с. Срібна священник Алексій Громачевський, 32 роки життя, — „был под судом за ругательства и побой”, а „нынѣ поведенія добраго”. Про кількох осіб знов знаходимо такі характеристики: „по часту упивается и ссоры дѣлает”, „часто напивается”, „нравъ вздорнаго и в указанных предписаніях проживает”, „временами напивается и напившись дѣлает ссоры”. Що до кар, якими були вин-

ні карані, то окрім згаданого „запращення”, — знаходимо, що „за пянство и ссоры был на исправленіи в монастырѣ через мѣсяц”; „штрафован за пянство и ссоры выдержаніем в Духовном Правленіи через три дня на хлѣбѣ и водѣ и о препровожденіи впредь добродетельной жизни обязан подпиской”. — А про одного священника, б. уніята, 75 літнього старця, записано, що він „поведенія чесного, но по случаю приключившейся ему падучей болѣзни от богослуженія удержан”. Знов інший „за пянство и ссоры в монастырѣ на исправленіе”. Один же дяк в 1810 році був під судом „за суевѣріе и переход в чужое государство”, але „по старости от такового освобожден”.

Дуже цікаво розглянути тепер склад нашого духовенства на Дубенщині по поверненні краю на православя, з боку ієрархічного ставлення окремих дубенських священників (зглядно — дияконів). Ця сторона тим більш цікава, що в деякій мірі теж посвідчить нам, як відбувалось саме повернення людности краю на православя. Отже на 20 році по поверненні, коли вже значна кількість старих священників могла померти, ми знаходимо на парафіях православних Дубенщини — бувших уніятських парохів — 23, з них було поставлених в священники б. уніятським єпископом Стефаном Левинським — 11, єп. Кипріяном Стецьким — 8, єп. Сильвестром Рудницьким — 2, єп. Порфірієм Вишинським (?) — 1. — З них священствують у православії вже в 1800 і 1802 рр., тобто повернувши на православя й взяли грамоти на православні парафії від першого на Волині по поверненні — єпископа Варлаама, решта всі — від владики Даниїла в роках 1809 і 1810; про одного ж відомостей нема. Взагалі ж православні священники, що першими пішли в повернуті на благочестіє на Дубенщині парафії, — були поставлені єп. Варлаамом в роках 1796 — 1804, або дістали грамоти ще від Брацлавського владики, поки Дубенщина входила в склад Подільської (Брацлавської) єпархії. Взагалі в 1817 році на Дубенщині всіх ставленників єп. Варлаама застаємо 25 і 1 диякона; ставленників єп. брацлавського Іоанікія — 9; в Молдавії хотинським митрополитом Парфенієм поставлених було на Дубенщині — 3, а митрополитами: констанцьким Яковом — 1, ясьським Іоаном — 1. Повітовий же протопоп”, як уже згадували, поставлений був у Києві.

В 1805 році, коли відбудася на Волині зміна правячого єпископа, до Дубенщини не було поставлено ані одного священника, з тих принаймні, про яких маємо відомости. А вже з наступного 1806 року і до 1814 новий правлячий владики Даниїл поставляє їх 44; наступник же його єпископ правлячий Стефан, в роках 1814 — 1817, поставив для Дубенщини священників 6 і диякона 1. Однак всі ці були вже в більшості молоді люди й учні нової Острозької духовної семінарії. Зате й ці в більшості діти старих уніятських священників, що ішли на уступочні парафії, або женилися на сиротах б. уніятських парохів.

В. ОСТРОВСЬКИЙ.

Ісус серед робітників.

Оповідання-легенда.

I.

Ледве Назарет почав умиватися першими хвилями ясного літнього світанку, як Марія квапливо підвелася з ложа, щоб приготувити сніданок старенькому Йосифові та своєму улюбленому Синові Ісусові.

Йосиф з Ісусом працювали при будові дому багача-митаря Захара. Митар дуже поспішав, щоб викінчити дім. Теслярської роботи було ще багато. Тож Йосиф із Сином мусіли виходити з дому, як ледве благословлялося на світ.

Глигнула Марія на Ісусову постіль і від здивовання аж скамяніла — Сина не було. Де ж Він? Правда, Він уже мужчина, Йому минуло вже двадцять п'ять років, але ні разу в житті не траплялося, щоб Він брав участь із товаришами в якихось нічних гулянках, а тимбільше, щоб крадькома тікав уночі з дому.

Озирнулася Марія на двері — відчинені. Вийшла на двір — нема Ісуса.

— Боже! де-б Він міг бути? Прийшов учора додому дуже спрацьований, ліг пізно й ось нема.

Вийшла на городик. Перебігла через сусідську винницю. Глянула в бік високого берега над потічком — якась людська постать. До сонця, що визирнуло зза обр'ю, не пізнаєш, бо видно лише силуетку. Але Маріїне серце вже відчуло, що це Ісус, і Вона прискорила ходу.

Ісус повинен би вже почути Її кроки, озурнутися. Та ні. Сидить, як зачарований. Голова з довгим русявим волоссям похилена. В руках звиток пергамену. Видно, що Ісус впав у глибоку задуму.

Мати мимоволі спинилася. Якесь незрозуміле, дивне почуття огорнуло Її серце — і радість, і одночасно — біль і жаль. Він такий блідий, виснажений, що навіть перші русяві волоски манісеньких вусиків видаються темними. Досить що й так тяжко працює, щоб допомогти старому заробити на хліб, то ще й не спить — усе сидить над св. Письмом.

— Хе-хе-хе! — долітає сміх сусіда Іони з сумежної винниці. — Бачу, що Ісус хоче книжником стати. А по мойому, як ти тесляр, то й пильнуй лише своєї теслярської науки. Книжники не дадуть робітникові ні якоїсь зламаної лепти, ні крішки чорного хліба.

Ісус почув, озирнувся й підвівся з прибережної скелі. Проти сонця Його шупленька постать із розпущеним волоссям, здавалося, сяяла.

— Маєш рацію, Іоне, — відозвався Ісус, — коли ти ремісник, то добре вчися свого ремесла. Але чи доброму ремісникові зашкодить, коли знає він і книжну науку? Чи не тоді лише робіт-

ник буде гідним робітником і буде заслуговувати на пошану та людські права, як буде вчитися слова Божого й житиме по божому? І чи не з того випливає все лихо, безправя та пониження робітників, що замість відпочити по праці, почитати книжку, пють, гуляють та розпутствують?

Марія з радістю слухала Ісусових слів. Зате сусід Іона аж позеленів від злости. Таж його син, мулярський челядник, справді ніколи не візьма книжки в руки, пиячить, гуляє та счиняє раз-у-раз сварки й бійки.

— Що ж, — огризнувся старий Іона, — читай, читай, може книжником станеш і не прийдеться сокирою махати!...

— Не попусти, Господи, щоб я став таким книжником, як наші книжники, що кожне Боже слово перекрутять, щоб покрити неправду й несправедливість...

— О-го-го! — глузливо засміявся Іона, — то Ти, бачу, хочеш бути чимось вищим. Правда, Ти з роду царя Давида! Напевне захочеш бути нашим царем? Ха-ха-ха! Сокиру під паху й гайда на трон! Хе-хе-хе!

Кожний повинен виконати в житті те, для чого Господь створив його. Призначення робітника не нижче за призначення книжника, архієрея чи царя...

— Розмова дуже цікава, — відозвалася схвильована Марія, — але ходім, Ісусе, треба Тобі снідати та йти до праці...

Коли вернулися до хати, Йосиф уже був на ногах. Запізно було варити. Тож Марія поклала на стіл хліба й трохи овочів та поставила глечик криничної води. Йосиф дещо попоїв, а Ісус ні до чого й не доторкнувся.

Мати бачила, що розмова з Іоною дуже схвилювала Його. Хотілося Йй пригорнути Сина до грудей, заспокоїти. Але боялася доторкнутися рани Його душі, щоб не причинити Йому ще більшого болю.

Мовчала, а серце аж краялося: бачила, що й ці бліді Ісусові уста, і ці зморшки на високому чолі, і ці відбитки суму на блідому обличчі — все це від важких дум, від внутрішніх мук.

II.

Поблизу садиби митаря Захара будували ще один дім, а другий, старий, поправляли. Отак у цьому кутку Назарету скупчилося кільканадцять ремісників-мулярів і теслярів, переважно люди молоді, гарячі.

Мовчазний і задуманий Ісус як стій взявся до своєї теслярської праці. Справно працювали в Його руках то сокира, то пила, то гебель чи долото. Але в голові вихрем минули думки:

— За що цей Іона ненавидить Мене? За те, що я читаю св. письмо, що вчуся? Хіба робітникам не лицює шукати розуму, добра, краси життя? Хіба робітники обовязково повинні пиячити, жити в темряві й всіх ненавидіти та лаяти? Аджеж назагал робітники—люди добрі, працюють, дурно хліба не їдять, з визиску та з чужої кривди не живуть...

Раптом залящало в вухах кілька різких голосів:

— Гей, старий! Та й Ти, хлопче! кидайте роботу.

— Чого?— спитався здивований Йосиф.

— Чого? Щоб підтримати товаришів-робітників. І митар Захар, і наш господар, що буде цей дім, і всі інші власники—купці, старшини, хазяї, митарі й всякі інші багачі вже досить нас, робітників, визискували. Вони користають з того, що ми бідні та голодні, то й хочуть, щоб ми робили на них майже задурно. Через те всі робітники в Назареті змовилися та й домагаються вищої плати.

Старого Йосифа ці слова вразили.

— Нас ніхто не насилує. Умовилися ми добровільно. Як би не хотіли, то й не робили б... Отже я не кину роботи. А ви як хочете...

— Нічого ти не розумієш, старий!— гукнув молодий, кучерявий муляр із яструбиними очима.— Як би не грозив тобі голод, то не робив би за таку ціну. Зрештою, нема чого балакати. Кидай свою сокиру, як не хочеш дістати по голові.

— Батьку,— відозвався Ісус,— це справа не наша особиста, а наших ближніх. Може вони й мають рацію. Отже спинимо роботу, втратимо небатато. А ти, приятелю,— не знаю, як тебе звати,— вже говорив зо своїм працедавцем, переконав його, що тобі діється кривда? Ще одно запитання: чого ти так відразу погрожуєш нам кулаком та києм?...

— Бо люди слухаються тільки сили, кулака!— задиркувато відповів молодець із яструбиними очима.— Не будеш стукати їх по голові, пропадеш із голоду.

— А як проти вашої сили виставлять більшу силу?— сумно усміхнувся Ісус.

— То ми підіймемо всіх робітників.

— А як працедавці зберуть ще більшу силу? Потім ви ще більшу, а вони в десять разів більшу? І так без кінця, поки одні одних не знищать, поки не заллєте землю кровю й не встелите трупами, поки не спалите й не зруйнуєте все людське надбання? Чи це правильний шлях?...

— Нічого ти не розумієш!— буркнув робітник із яструбиними очима.— Ти раб у душі. Видно, що всі твої предки були рабами.

— Мій предок, цар Давид, нічий рабом не був.

— А, Ти з коліна царя Давида? Тепер розумію. чому Ти так обороняєш багачів і визискувачів!...

— Я визискувачів не обороняю! — запротестував Ісус.

Але не докінчив, бо поблизу счинився заколот і страшний крик, що вмить звабили величезну юрбу.

Йосиф і Ісус теж пішли в напрямі гомону.

На вулиці в калюжі крові лежав труп добре одягненого мужчини.

— Знаєте, за що я вбив цього павука-лихваря? — кричав хтось страшним голосом помсти й крові. — Мій батько ціле життя тяжко працював. Через те, що не пив, не гуляв, то й заощадив собі трохи гроша та купив маленьку хатинку. Але сталося

нешастя. Ретельно працюючи для свого працедавця, впав з руштування, зламав руку й щось пошкодив собі внутрі, та шість років хворів. Я ще був малий і не міг заробити на цілу родину. Тож батько позичав гроші в цього лихваря. І ось він загарбав тепер за борг нашу хату, а що вона не покрила всього боргу, то кинув каліку-батька до вязниці. Мама з горя вмерла. На моїх плечах залишилося п'ятеро голодних братів і сестер. Отак цей павук, не вкладаючи жадної праці, живучи лише з процентів, загарбав криваву батькову працю й зруйнував цілу нашу родину. За цю подлість я й вбив його. Хай подивляться всі багаті й визискувачі, що чакає і їх.

— Так їм і треба! — п'яно заревіла юрба, понюхавши людської крові.

Ісус зблід і захитався.

— Може підеш додому? — стривожився Йосиф.

Ісус кивнув головою й звернувся до когось у юрбі:

— Хто це говорив?

— Муляр Варава О, о, втік уже! Стільки його й будуть бацити.

— Ісусе! — доторкнулася до Ісусового плеча митарівна Рахиль. — Я чула, що Ти казав. Ти дуже добрий і розумний. Може дати Тобі напитися? Ти зблід. О, яка шкода, що Ти не мій брат!

— Всі ви мої брати й мої сестри, — підвів очі Ісус. — Дякую Тобі за твою воду — не допоможе вона Мені. Я Сам хотів би дати вам води живої, щоб не прагнули ви більше ні особистого щастя, ні помсти, ні крові.

Рахиль почервоніла й спустила очі в глибокому сумі.

— Як почувеш, — потішив її, — що Ісус напуває спрагнених вочи живої, напувай і ти.

Йосиф узяв Ісуса під руку й шепнув:

— Ходім.. Ти дуже блідий... Людська кров вбиває духа... Ходім же додому..

Юрба гомоніла щораз сильніше, щораз грізніш.

III.

Марія розпачала.

З того дня, як робітники заповіли боротьбу працедавцям і взагалі заможнішим людям та як муляр Варава вбив лихваря, Ісус цілковито змінився: став дуже сумним, задуманим і мовчазним. Працював із стареньким Йосифом таксамо старанно й пильно, як і перед цим, але вже не захоплювався теслярством. З кожним днем усе більше заглиблювався в св. письмо, щораз частіше тікав з хати на річку та в поблизькі гори. Врешті почав забувати й за своє ремесло.

— Батько старий, — обережно казала мати, — вже ледве працює. Помагай йому, сину. Знаєш, які тяжкі часи.

Ісус знову змушував себе до сокири чи пили, але робота йому вже не спорилася. Зауважив цю зміну Йосиф і одного разу сказав Марії.

— Не буде з Нього тесляря. Щось інше тягне Його. Не під-

ганяй Його до праці. Хай іде туди, куди кличе Його Бог і душа. Недобре ламати дитину, нагинати на шлях, який не судився їй. А я якось зароблятиму...

З очей Марії блиснули сльози. Відчула, що якась вища сила вирве їй з хати Ісуса й поведе Його кудись далеко-далеко. Але скорилася перед призначенням — ніколи більше не відривала Ісуса від книг і думок, не нагадувала Йому про тестлярство. Не звертала уваги ні на плітки сусідок, що обмовляли Її за пешення Сина, ні на явні глузування Іони, що мовляв, чекає вона для Ісуса царського трону.

Тимчасом хвилювання робітників захоплювало все нові міста, й цілі волости. Вже занепокоїлися й правителі окремих країн, і духовна влада, і навіть намісник римського цисаря.

Скрізь і всюди, при кожній нагоді, велися балачки про наростання боротьби між бідними й заможними, між робітниками й працедавцями. Погляди були різні. Одні нападали на робітників і домагалися репресій проти них, як проти бунтівників; інші навпаки — обороняли тих, що жили з праці рук, і взагалі бідних та покривджених долею.

Думки зводилися до того, що потрібні реформи, якісь нові закони, що унормували б життя: якісь контрольні органи й кари, бо — життя розкладається, моральність падає, стають частішими напади, крадіжі, вбивства, розпуста. Вже, мовляв, люди так звичайлися до зла й гріха, що не звертають ні на що уваги, а жінки-розпусниці вже вільно гуляють по вулицях і ніхто їх не побиває камінням.

— А може не мали вони праці й вмирати з голоду, а ніхто не виробив у них сильної волі, щоб встоятися перед спокусою й злом? — зауважив одного разу Ісус, — прислуховуючись до подібних розмов. — Хто ж то тоді більше, завинив: вони чи ті, що їх повинні були виховати й опікуватися ними? Хто з вас коли-небудь нагодував, чи одягнув, чи нарешті щось дав на вино такій бідній дівчині?

Замість відповіді почувалися злобні натяки й глузування.

Ісуса дігнала після цього митарівна Рахиль і червоніючи сказала:

— Я все чула. Ти говориш, як пророк. Справді Твої слова немов жива вода.

— Ти теж можеш так говорити, як будеш памятати, що Бог чує кожне твоє слово й кожну твою думку. Навіть рідньому батькові говоритимеш гірку правду.

Рахіль ще більше почервоніла.

— Знаю, Ти гидишся мого батька, бо він митар і кривдить людей. Але я кажу йому це отверто й не боюсь, що він гнівається на мене. Але небагато можу йому сказати, бо сама знаю мало. Може б Ти дозволив мені послухати Тебе?... Я прийшла б на це місце над потоком, де ти щодня сидиш у задумі.

Ісус глянув на неї іспитовим зором.

— Якщо можеш забути про себе й думати лише про людське добро, ніхто не заборонить тобі слухати голосу правди.

IV.

Ісус любив світанки, схід сонця, красу обновленого після нічної мряки радісного дня. Власне життя людства уявлялося Йому такою нічною мрякою. Відчував Він, що дійшла вона вже до краю, що мусить настати для людей світанок духа й схід нового ясного сонця над мрячним життям людства.

Як-ж солодкі, які захоплюючі були думки й мрії про це обновлення життя! Як поривалося серце допомогти цьому духовому відродженню людства! Все, все віддав би, щоб здійснилося воно!

Але що для того треба зробити?

І не примітив Ісус, як біля Нього над кручею берега враз з'явилася митарівна Рахиль.

— Думаєш про те, що в житті стільки зла? — тихо, як світанковий вітрець, спиталася Ісуса.

— Так. Думаю про те, що треба зробити, щоб не було на землі ні сварок, ні кривдження слабших, ні вожожнечі, ні крові.

— І що ж Ти надумав? — ще обережніше спиталася Рахиль.
— Я всім, чим зможу, поможу Тобі.

Довго говорив Ісус — говорив, що ціла істрія народу це правила, як слід жити, поучення пророків, закони царів і правителів. Коли ж зло ще існує, то значить, що в усьому цьому чогось бракує, чогось книжники й духовні ще не доглянули, до чогось народні вожді ще не додумалися.

— Отже, — казав із захопленням, — треба написати такі закони, які обійняли б усе життя й вказали б, як і що треба робити в усіх випадках.

— А хіба ж Бог не дав через Мойсея десять заповідів, у яких обійняте ціле людське життя: шанувати батьків і старших, не красти, а значить — і іншим способом не кривдити людей; не вбивати, не допускатися розпустити й т. д.? Хіба тих заповідей і всього того, що сказали пророки, не вистарчило б, щоб люди жили в згоді, по-божому?

Ісус із великим зацікавленням глянув на Рахиль і вперше зауважив її високе чоло, великі очі й енергійні уста.

— Ти розумна дівчина, Рахиле, — сказав. Ти вгадала мою думку, яку я ще не висказав: потрібна не лише добра наука, не лише добрі закони, але й те, щоб люди їх виконували. Закони, яких ніхто не виконує, це омана, навіть щось гірше, ніж відсутність законів. Це ошукування Бога, людей і самих себе.

Опустивши низько голову, вкриту довгим русявим волоссям, Ісус надхнено додав:

— Я відчуваю, що Отець Мій небесний кличе Мене дати людям новий, ліпший закон та ще й навчити їх виконувати його. І Я мушу це зробити.

— І Ти зробиш це, Ісусе! Я відчуваю, що зробиш! — певно вигукнула Рахиль. — А я казатиму жінкам, що б вони змалку вчили дітей виконувати твій закон.

— Хай благословить тебе Бог, Рахиле, — відповів Ісус. — Але хіба ми з тобою знаємо, який повинен бути цей новий закон і що зробити, щоб люди прийняли його й виконували? Чи

знаємо, чому отой робітник з чорними кучерями й яструбиними очима так ненавидить хазяїв, купців і взагалі заможних людей і бунтує робітників? Хіба ми знаємо, чому муляр Варава вбив лихваря? Чому зродилася така ненависть серед старшин, навіть духовних до тих нещасливих, спрацьованих і голодних робітників? Чому твій батько—багач не хотів додати нам по кілька лепт, щоб ми не були голодні? Чому дівчата затрачують свій найсвятіший сором і віддаються розпусті? Чому ніхто не бачить сліз і не чує зойків бідняків, голодних, немічних, катованих? Чому серце людське стало твердим і холодним, як камінь? Чи ми знаємо все це?— з тугою повторив Ісус.

Пригнічена величчю Ісусових думок Рахиль не могла вимовити слова. А Ісус говорив далі:

— Чую в собі голос Отця: „Йди й спасай людей“, але чую й голос власної душі: я ж простий тесляр, невчений, без знання людей і життя. Хіба ж Я можу сказати людям щось нового, коли Сам його не знаю?

На блідому Ісусовому чолі виступили краплинки холодного поту.

Мовчали.

А сонце, підводячись усе вище, здавалось, заливало землю не ясным, гарячим промінням, а самою безмежною любов'ю й благословенням.

— Так,—зідхнув Ісус,—щоб багато людям сказати, треба самому багато знати. А сучасні люди не такі, як колись були: наші царі, книжники, архіереї, римські достойники—люди вчені. О Боже! Якже я виконаю наказ Твій, що його чую в душі Своїй!

— Я Тебе люблю, Ісусе,— вирвглося з уст Рахилі,— я Тобі поможу!

Ісус поблажливо, але сумно всміхнувся їй.

— Настав час нової любови в житті—любови лише до ближніх. Як можеш забути про любов до себе, до Мене, до батька й матері й до взього того, що досі ти любила й що тішило тебе в житті, тоді лише ти зможеш допомогти мені.

Ісус підвівся, випростувався, протягнув до сонця руку. По-стать Його набрала вигляду натхненого пророка, а голос Його прозвучав силою велитня.

— Знай, Рахиле, іншої любови, крім любови до тих, що гинуть під тягарем життя й гріха, в Мойому серці нема й ніколи не буде. Віддаюся всеціло служенню Отцю Мойому небесному. Поможи ж Мені, Отче, двигнути тягар цей — пізнати людську душу, все добро й зло її і спасти її.

Стояв скаменілий, як бліда мармурова статуя.

Рахиль, стоячи перед ним навколішках, поцілувала край Його одежі; потім поволі підвелася й тихо, мовчки відійшла.

Вернувшись додому, Ісус ніжно обійняв Матір і чуло промовив:

— Мамо! Ти в серці Мойому житимеш вівки. Але... голос Отця Мойого змушує Мене покинути Тебе. Відхожу з дому Твого й іду в світ, де лише люди живуть, де лише думають і відчу-

вають, бо мушу пізнати їх. Іду далеко на схід — у різні країни, до різних народів, бо там, я чув, багато думають про Бога й людей. Не гнівайся на Мене. Так мусимо виконати волю Отця Нашого...

Узяв сокиру за пояс, палицю в руки й пішов.

Рахиль крадькома здалека провожала Його очима й серцем.

Отак два жіночі серця перші лягли на жертovníк спасіння людства.

V.

Минали роки. Ісус десь мандрував, як звичайний робітник, серед чужих людей, вивчаючи їхню науку про Бога, їхні закони, їхнє життя, причини зла в них. І скрізь бачив те саме: наука й закони може й добрі, але виконавці їх погані — кожний думає лише про те, як ці закони обійти та перекрутити на свою користь: навіть ті, що пишуть закони чи мають доглядати за їх виконанням, крутять ними, як їм вигідніше; зрештою й розуміють їх кожний по своєму. Пабачив Ісус, що й з самими законами не все в порядку: часто-густо мають вони на меті не правду Божу, а користь того чи іншого гурту людей, навіть можливість кривдити людей.

— О лукавий і підлий роде людський! — думав з обуренням Ісус, — то ти хочеш прикрити законами грабунки, насильство, визиск, і всяке інше зло? Я здеру з тебе облудну маску, дам людям короткий, але ясний і точний закон, а догляд над ним віддам Самому Отцю Могому небесному. Я навчу людей виконувати новий закон, навчу їх усього власним прикладом. А закон мій буде короткий: люби ближнього, як самого себе, навіть більше люби — віддай для нього і за нього всього себе, саму душу. Але чи всилах людина це зробити? Чи всілі Я дати приклад такої любови — віддати всього Себе для ближніх, навіть вмерти за них?

Завагався Ісус — завагалася Його людська природа.

Покинув Він людей і пішов у пустелю, щоб там насамоті перевірити самого Себе — перевагу Свого людського духа над своїм тілом, що боїться болю й мук і прагне спокою та задоволення.

Злякався сатана.

О, поки кожний думав лише про себе й в близьньому бачив конкурента, навіть ворога, чи як казали римські окупанти Палестини, вовка, — сатана був спокійний за свою владу над людством. І враз якийсь нуждений тесляр, з тої самої людської крові й кісток, хоче перемогти людську природу, цілі тижні поститься в пустелі, щоб випробувати свої сили! Що як Він переможе Себе, як навчить інших перемогти свою людську натуру? Жах, жах! Скінчиться на землі зло. Скінчиться панування сил пекла!

— Я не допущу до цього! — гукнув сатана, аж знялися вихри в пустелі й закрили небо хмарами гарячого піску. — Я не був би сатаною, якби піддався тобі, коли сила моя на світі найбільша.

З гордістю глянув на своє царство.

— Там іде війна й ллється кров рікою під зойки, стогони й прокляття. Там переможці гнітуть переможені народи, а перед у цьому веде гордий Рим, що вже стиснув Палестину в своєму залізному кулаці до краю. Там голодні робітники муть життя й зло гасять ще більшим злом. Онде бувший муляр Барава своїми розбоями тримає в страху цілу країну, а жорстокість його не дає нікому спокійно спати; навіть робітник із чорними кучерями й яструбиними очима, провідник робітництва, що мусів тікати з Назарету й стати ватажком розбійників, колись чесних працюючих робітників, теж не зле грабує й вбиває купців та інших багачів. Осьде заливають вулиці молоді распусниці, доні безробітних, голодні й покинуті всім, щоб заробити на хліб, часто для своїх знеможених, голодних батьків. І скрізь, скрізь, як гляне око, людська нива вкрита буйним злом: обманами, крадіжками, лайками, сплетнями, брехнею, обдиранням ближнього й ворожнечею всіх проти всіх.

— Сильне царство моє! — вигукує сатана. — Зітру з землі цього нужденного назаретського теслярчину, озброю проти Нього всіх книжників, фарисеїв, садукеев, архіереїв, старшину, римських шпигунів та й самих робітників, аж до розбійників, Зламаю Його й змушу служити собі, хоч би мав і понизитися перед Ним.

І зараз з'явився до Ісуса та навів ввічливу, дипломатичну розмову:

— Знаю силу Твого духа, якої досі рід людський не виявляв. Вона наповнила мене здивованням і пошаною до Тебе. Справді, говорити з Тобою вважаю для себе за велику честь. А як би Ти ще згодився заключити зо мною умову неагресії і миру, то ми були б плакали над цілим світом. Мої умови дуже легкі: визнай лише мою зверхність, а в усіх своїх чинах залишайся цілком самостійним. Матимеш ще ту користь, що я віддам до Твоєї розпорядимости всі сили мого царства. Ось глянь на світ — усі в моїй владі й творять мою волю. Таксамо творитимуть і Твою волю, якщо Ти признаєш над Собою мою вищу владу й житимеш зо мною в згоді. А як ні, то всі сили світу спрямую проти Тебе, бо всі мені послухні — й царі ваші, і римський намісник, і архіереї ваші, і вчені, і вся зрадлива юрба. Зітруть вони Тебе з землі, як порошок й ніхто не заступиться за Тебе! Ха-ха-ха. То що? Підписуємо умову як рівні царі світу?

— Геть від мене, сатано! Один є цар світу Бог й Йому одному мусить все коритися й служити. Побачимо, хто кого пере- може! Знай лише, що союзу між добром і злом бути не може.

— Побачимо! — злобно гримнув сатана й відійшов.

Ісус відчув у собі стократ збільшену силу.

Підвів очі на світ і те, що побачив, що знову вкрило його обличчя сумом — вкрило назавжди: справді сатана панував над цілим світом, справді всі — свідомо чи несвідомо — творили його волю.

— Боротьба буде важка, — зідхнув із сумом, — і жертви будуть великі.

Враз Його зір упав на далекий Назарет.

Ось бувша дівчина Рахиль, дочка вже небіжчика митаря, тепер жінка скромного робітника, мати двох гарненьких діточок. Вона, одержавши в спадщині батькове багатство, роздала його всім тим, кого батько скривдив, а серце й руку свою віддала тому молодому робітникові, якого небіжчик батько ще й набив. Ось дивиться вона на діточок, що бавляться з сусідськими діточками. Зауваживши, що вони чогось посварилися, каже їм:

— Вже забули, що казав тесляр Ісус? Може справді Сарка й Йохилька мають рацію? Може їм ці забавки потрібніші, ніж вам? І кулаками ніколи нікому не грозить, бо це доведе лише до більшої сварки й лиха. Обніміться, поцілуйтесь і бавтеся разом, як рідні.

Чують це товариші-робітники, що прийшли відвідати Рахилевого чоловіка, і їхні обличчя стають погідно-поважними.

— Той Ісус, — відзивається один, — не виходить мені з голови. Як Він тоді говорив! Кожна думка була така ясна, як з каменя вибита: „Ви зберете більші сили, а вони, — значить багаті, ще більші; ви ще більші, а вони в десять раз більші. І так без кінця, поки одні одних не знищите, поки не залете землю кровію й не встелите трупами“. Просто пророчі слова. Хіба не так сталося? Чи мало вже людей вбив Варава, чи той другий з яструбиними очима? Або візьміть Ісусові слова про те, хто завинив, що є злодії та розпустниці? Справді, хто подбав, щоб ці дівчата мали що їсти, і віно, щоб вийти заміж?

Рахиль зідхнула:

— А як би ви знали, скільки розумного я почула від Нього! „Я відчуваю, — казав Він, — що Отець Мій небесний кличе Мене дати людям новий закон та ще й навчити їх виконувати його“ І Він навчив мене, як жити. Як би не Він, я напевне була б такою, як інші митарівни.

Побачивши й почувши все це, Ісус з любов'ю глянув на рідну землю й сказав собі:

— Відродження почалося. Є добрі душі; не всі у владі сатани. Тож іду до вас, скромні, чисті серцем робітники, рибалки й митарівни, і з вами завуюю світ. Коли в вашому серці з'явилися паростки любови й саможертви, то зло дозріло, щоб згинути. Ось уже й Іоан вийшов проповідувати та хрестити. Вертаюся до тебе, мій любий грішний людський рід!

VI.

Сатана виконав своє слово: озброїв проти Ісуса всі сили землі—від найнижчих збірщиків податків до можновладних правителів, від огидних шпигунів до книжників і синадріону. Не було тої вигадки й брехні, що її не було б пущено проти тесляра з Назарету. Не було тих способів інтриги й підкупів, яких би не хапався дух зла. Фалшиві доноси й кривоприсяга оплачувалися щедро. Людський егоїзм і ненависть до людей досягнули вищої сили.

І проти всіх цих сил пекла стояв один однісінський тесляр Ісус, що не мав навіть де голову покласти на спочинок, що не-

завжди мав у кишені кріхту хліба.

Але Ісус не був самітний. До нього горнулися спрацьовані й обтяжені злиднями робітники різного фаху, хлібороби, рибалки, навернені митарі й лихварі. Горнулися до нього й нещасливі вдовиці, прибиті горем матері, споневирянні служки, до яких доходили слова колишньої митарівни Рахилі, що Ісус дасть людству новий закон і нове, ліпше життя.

Коли Ісусові загрожувала небезпека, ці дюди з низів громадянства не раз думали про збройний захист, але Ісус заспокоював їх і повчав:

— Не кипіть проти ворогів, а любіть їх. Не сумуйте, коли вас ображають, а радуйтеся. Не шукайте нагороди за кривди, а жертвуйте для них самими собою.

Сатана казився, але не залишав боротьби.

Коли Рахиль, що прибула в Єрусалим на свято Пасхи, почала закликати нарід, особливо жіноцтво зустріти Ісуса з квітами й пальмовими гілками, як пророка й царя Юдеї, сатана навіть зрадив. Думав, що Ісус впаде у гордість і сягне по владу та почне боротьбу з противниками. Та й на цей раз помилився.

Помилився й тоді, коли надіявся, що Ісус злякається смерти задля відродження людства й зречеться своєї мети.

Дарма— Ісус пішов за грішний людський рід на хресну смерть.

Сатана був переможений.

Але— не знищений: чимало було ще тих, що виконували його волю. Йх і використав сатана, щоб бодай востанне поглузувати з великого добра, що зійшло на землю, щоб перемогти з л о

Коли Пілат спитався, кого відпустити з нагоди пасхи— Ісуса чи розбійника Вараву, земляка й товариша Ісусового по ремеслу, власне ці невільники сатани гукнули:

— Вараву! Ісуса розіпни!

Зареготав сатана, аж здригнувся світ, аж здригнулися найчерствіші людські серця.

Та недовго святкував перемогу сатана.

Кучерявий робітник з Назарета, отой робітник із яструбиними очима, що счинивши бунт робітників, мусів тікати й став розбійником, висячи на хресті обіч Ісуса, пізнав Його й гукнув до тих, що глузували з Нього:

— Я Його знаю. Він любив вас і обороняв вас. Він з любови до вас пішов на смерть, віддавши за все найбільшу жертву. Бо Він справжній Цар ваш і Бог ваш. Згадай за мене, Пане мій, — звернувся до Ісуса, — коли прийдеш у Свое царство.

— Правду тобі кажу: сьогодні зо Мною будеш у раю.

Бог-робітник першим увів до раю людину-робітника.

— Зрада!— просичав сатана й кинувся в безодню світів. — Робітник зрадив, робітник! Пішов за Ісусом.

Вараву, що пізнав на хресті Ісуса, почувши слова свога товариша й відповідь Ісусову, нахмурився й втік.

З того часу між робітниками йде боротьба за Ісуса: нащадки Варави поборюють Христову науку й сіють безбожжя, а нащадки кучерявого робітника з яструбиними очима—залишаються вірними Ісусові, памятаючи обітницю бути в Ним у раю.

CREDO.

Проблеми парафіяльного устрою.

(Продовження).

III.

В часи пробудження інтересу до церковно-парафіяльних питань завше знаходились голоси скептиків, які не вірили в добродійство організаційних форм парафіяльного життя для його пробудження, вказували на те, що ані парафіяльні зібрання, ані парафіяльні ради з предоставленням їм більшої свободи в завідуванні церковно-парафіяльними справами, зокрема церковною господаркою, не відродять парафії, коли не буде внутрішнього духовного інтересу до святого діла церковного, не буде взаємної любови поміж членами, християнського духа в організаційних формах... А найперше, коли не буде *доброго пастиря в парафії*, який зможе оживити її.

Вічна це тема — про значіння форм і внутрішнього змісту, формально-правових норм в житті та людей, як виконавців їх. На цю тему А. Папков у відношенні до реформи парафії так писав: „Посеред осіб, що домагаються основної реформи православної парафії й так глибоко розуміють усе значіння цієї реформи для будучої долі християнства у нас, напевно не знайдеться таких наївних і малознаючих людей, які всю свою надію в цьому відношенні покладали б на *одну зовнішню* реорганізацію парафії, зокрема ж на предоставлення парафіянам права участі в завідуванні і розпорядженні церковно-парафіяльним майном. Але ж разом з тим прихильники цієї реформи чудово розуміють, що при сучасних тяжких умовах церковно-громадського укладу і устрою було б проявом цілковитого лицемірства і наївності покласти сподівання і розрахунки на те, що без впорядкування матеріальної й формальної сторін парафіяльного життя раптом, як чудо якесь, запалало б по парафіях „внутрішнє відродження” духовенства і парафіян, яке одушевило б неживу нині парафіяльну організацію“*).

В житті церковно-релігійному ті чи інші форми для проявів і розвитку його таке ж значіння мають, як ті чи інші форми життя державного, суспільного. І коли кажуть про *доброго пастиря*, як про *conditio sine qua non* оживлення церковно-парафіяльного життя, то й добрий пастир мало що зможе зробити при відсутності сприятливих умовин і форм парафіяльного життя та істнуванні, навпаки, цілого ряду перешкод і притичин до зближення

*) „Церковныя Вѣдомости“ 1907. № 12, стор. 540.

поміж пастирем і паствою. А з другого боку живе, при сприятливих до того оживлення формах, парафіяльне життя само стане виховавчою школою доброго пастирства, будитиме енергію, не дасть спати та забувати своє покликання. Так розвинені форми парафіяльного життя мали б рівнобічне значіння з ростом внутрішнього його змісту, — одне при другому...

І хто ж би при такому розумінні не визнавав ролі в парафіяльному устрої священика? Парафіяльні статути на настоятеля парафії покладають провід в парафіяльних зібраннях і парафіяльних радах, определяючи, що „Настоятель церкви є представником церковно-парафіяльної громади в її єдності зі всією Христовою Церквою та керівничим душ на шляху до спасіння, в союзі віри і любови, в молитвах і таїнствах, в ділах благочестя, християнської освіти і добротності“ („Церк. Вѣд.“ № 27—1906, ст.2153).

Образ *ідеального священика*, доброго пастиря, „духом палаючого“, для „Господа працюючого“, так яскраво представлений в в Св. Письмі, в творах свято-отецьких і в богословській літературі взагалі, а спеціально в пастирському богословії, що став він одним із типових ідеальних людських образів, який понад простими смертними піднімається в уяві загалу, як образ пастиря, що йде поперед овець своїх-пастви, що душу свою покладає за вівці, які слідом за ним ідуть, бо знають голос його, і треба поразити такого пастиря, щоб розбіглися вівці стада. І одначе, разом з цим, в історії людства за християнської ери біля цього як раз ідеального образу пастиря може найбільш покладено праці, щоб образ цей принизити і високе звання священика позбавити ореолу в очах суспільства. І не дивним було б, коли робили це тільки вороги Церкви Христової, але ж завинило в цьому і саме пастирство, що не з покликання заповняло ряди пастирські, а головне завинили ті, що самі пастирів Христових в житті дочасному, як особистому, так і суспільному, потребували, на них, як на носителів благодаті та вишого закону моралі, надію в звершенні людства покладали, себто *самі віруючі в Христа* і святу Його Церкву. І трудно, обсервуючи цей безсумнівний факт в історії християнських народів і християнських держав, не прийти до думки, як хитрий і сильний ворог звершення і спасіння людського, що руками самих же віруючих поразяє на практиці і в ідеї пастиря доброго, а ставить замість нього наймита, який, по слову Христа „покидає вівці та й утікає, а вовк хапає їх і розпужує“... (Іоан. X, 1—18).

Докладне дослідження цього парадоксу в історії християнської Церкви дало б величезний матеріал, що ним багато чого вияснюється в історичній долі діла Христового на землі. Подамо кілька ілюстрацій з різних часів з близької нам церковної історії, бо дальша, чужа, теж багата фактами того роду, не так промовляла б до нас у відношенні до сучасних завдань відродження парафіяльного життя і ролі пастирства в нім.

Царгородський патріарх Герман в грамоті до нашого митрополита Кирила II від 1228 р. писав: „Дійшло до ушей нашого смиренства, що в руській країні де-котрі купують рабів, навіть і

бранців, і віддають їх вчитися священної грамоти, а потім, як стануть дорослими, возводять їх по чину до священної гідности, приводячи їх до єпископів, але не визволяють їх наперед з рабства, отже і після священного поставлення ієреї безцестяться *рабїм іменем*". Наводячи це місце з грамоти патріярха, академик Є. Голубинський каже, що таке зловживання, треба думати, не було в до-татарській добі якимсь винятком, а було більш-менш загальним звичаєм. „Як мали пани із своїх кріпаків ріжних ремісників, псарів, музикантів, так на ряду з ними мали з тих же кріпаків і домових священників“. Коли літописи свідчать, що в пожар 1017 р. в Київї згоріло до 700 церков (Никонівський літопис), а в пожар 1124 р. до 600 церков (Лаврентієвський літопис), то це виказує, скільки було таких священників в Київї і по других більших містах“...*)

Відомий вчений дослідник нашої церковно-історичної старовини й побуту Орест Левицький так писав про добу з другої половини XVI віку: „Клир, під впливом станової ідеї, розпався на дві різко розмежовані групи: вища ієрархія, разом з небагатьома представниками білого духовенства, витворила з себе шляхту духовного стану і у всьому скоро злилася з шляхтою станів світських, а нижче духовенство зараховано було в ряди посполитого стану і разом з ним віддано було на жертву самовладству з боку шляхетських станів. Одержуючи з рук поміщика парафіяльні посади, священники звикали коритися їм навіть і в таких справах, які виходили з ділянки властивих підвладницьких стосунків, а торкались безпосередніх їх пастирських обовязків. І в громадянстві і посеред самого духовенства встановилась тоді засада: чие подавання, тому і послухання попів. На цій підставі поміщики, а навіть їх урядники та арендатори, трактували священників як своїх підвладних, самі судили їх, всаджували до своїх вязниць, наказували їм свавільно вінчати або розв'язувати шлюбів і т. п. Недивно, що, при таких умовах побуту сільського духовенства, саме звання священника впало так низько, що, як свідчать сучасники, порядні люде стидалися вступати в священники, і тільки »смете людськое, голодніє і неуки тиснулися« в його ряди, понижуючи щбез того невисокий його рівень моральний до такого ступіня, і о, по виразу одного із сучасників, „вже трудно било розознати, где бил частшій пресвитер: в корчмі, чи в церкві“...**).

З другої половини XVIII віку походить літературний твір „Супліка або замисл на попа“, інакше ще: „Просьба на попа слободи «Не руш мене» од парафіян“. Зібрались Свирид, Охрим, Харко, Хвилин, Пархім, Тарас, Панас, Хвесько, Луцько, Сергій, Яцько, Грицько, Педько і др. Змовляються: „А що, свату Охриму, нумо лиш гадати, якби нам свого попа гарно в шори вбрати“... Добрим словом згадують попереднього настоятеля:

*) Історія Русской Церкви. Т. I. Москва 1880, стор. 400—402.

**) „Основныя черты внутренняго строя Западно-русской Церкви в XVI і XVII вв.“ Киевская Старина. 1884. VIII, стор. 641—2.

„Нема на світі, як наш піп був старий,
 Що й досі згадує великий і малий.
 Та і будемо, Харку, довго споминати,
 Бо вже не будемо такого попа мати.
 Умів же, Хвилине, з людьми обходитися,
 Та й було тоді де горівки напиться.
 Уже небіщик хоть за вінчання добре драв,
 Та добре ж і людей об храмі напував“...

А що дотеперішнього: „не тільки щоб коли горівки напиться, а ніяк і приступиться“, то йдуть гуртом до дяка:

„Сполать, пандяче, за твою ласку,
 Послухай лиш нас, як скажем казку:
 Візьми лишень каламарь та напиши круто,
 Щоб надіть на попа залізнеє путо“.

А дяк:

„Почтенні миряне, ізвольте казати,
 Чорнильниця готова, що будем писати“.

І починають далі „почтенні миряне“, один поперед другого, дякові диктувати довгу-довгу супліку:

„Пиши, що піп не велить нам іграти в карти,
 І що відняв у дітей усі дітські жерти.
 Дівчатам не велить ходити на вечорниці,
 Хіба ж їм небогам постригтися в черниці?
 Парубкам не велить з дівками гуляти,
 По чім же їм буде молодість згадати?
 Наказав празників, що з півкопи буде,
 І щоб по тим празникам до церкви йшли люде,
 А коли же, пане дяче, будемо робити,
 Як будемо що свята до церкви ходити?...
 За старого говіли тільки ті, котрі хотіли,
 А сей же бо велить і дітям говіти
 І щоб конче дітей „Вірую“ учити,
 А хто „Отченашу“ не знає, не сповідає,
 А як „Тройці“ не знає, то й не причащає“... і т.д. і т. п.

Подібна „супліка“ має тверду традицію і зміст її заховався до нині в численних сучасних просьбах та „заявах“ парафіян на своїх настоятелів. „Супліка“ в згаданому творі XVIII в. кінчається одначе „благополучно“, бо нічого через ті „позви“ не вийде—так рішили парафіяне, а тому:

„Ходім лучче до хати могоричу пити,
 Чим маємо, чорт знає, що робити.
 Та кликнім і дяка, нехай випе чарку.
 Іди за нами, пандяче Марку“.

І дяк готовий:

„Благодарю покорно за ваші привіти.
 Ходімо лиш скоріш, бо хочеться пити,
 А то пора іти до церкви дзвонити”*)

*) Михайло Возняк. Початки української комедії. Львів 1920, стор. 215—220.

От такі подробиці „патріархального“ церковно-парафіяльного побуту давніх часів, живучі, одначе, як ми вже вище відмітили, ще й до нині; вони аж надто яскраві для характеристики уявлень про образ духовного пастиря. Але це уявлення в „низах“.

А ось ілюстрації з того ж XVIII віку відношення до духовенства на „верхах“. Проф.-каноніст Н. Заозерський (Москов. Дух. Академії) вказує, яке у XVIII в. панувало у єпархіяльному управлінні „недовірря до підвладних, жорстокість і зневага карами, які застосовувались тоді для пробудження страху до наказів начальства“. „Трудно за сей час,—пише проф. Заозерський,—зустрінути «указ», в якому була б інша спонука до невідмінного його виконання, як тільки загроза найжорстокою карою в разі невиконання. І дійсно, єпархіяльна влада, в разі невиконання, залишалась вірною своїй загрозі: вона дійсно карала найжорстоким й найганебнішим способом тих, хто порушував і не виконував її наказів, не дивлячись ні на сан, ні на пол: грубими і жорстокими тілесними карами каралися особи пресвітерського ступіня і навіть інокіні... Духовенство низводилось на ступінь „подлого народу“, себто податного кріпостного люду, і світська влада не знаходила потрібним відставати в цьому від влади духовної. Духовний чин принижений був до остатнього ступіня; далі йти було нікуди; навпаки у державного уряду Катерини II, Павла I і Олександра I зявилась доволі живучою ідея про підвищення духовенства в опінії громадянства. Видані були „указы о нечинеїни обид и притѣсненей духовенству“ від „світських команд і поміщиків“, про звільнення духовних осіб від тілесних кар, про позитивні засоби до підвищення положення духовенства... Шлях гержанського пониження і зневаження пройдений був нашим духовенством за попереднє століття (XVIII в.) до кінця“*).

Коли подібні факти на протязі віків звести до купи і в історичній послідовности представити на основі їх долю пастиря доброго, з покликання та ідеї, то можна буде зрозуміти явище, над яким мусіла глибоко задуматися православна думка ієрархів, професорів духовних академій, церковно-громадських діячів і т. д. в добі підготовки до Російського Помістного Собору (1906 р.), — явище *втечі від священства* сильніших інтелектуально елементів в духовних школах. Один із членів Передсоборного Присутствія, відомий проф. Казанської Духовної Академії В. Несмелов, застановлюючись над причинами втечі від священства і згадавши часи, ілюстрації з яких нами вище наведені, казав: „Наше духовенство в суті річи по старому залишилось затурканим і приниженим, безправним і безпомічним, і як що може воно чим похвалитися перед своїми давніми предками, то хіба цілою армією нових начальників, про яких не відали попередні жорстокі часи... Але ж ще більш скорботне, — продовжує проф. Несмелов, — що від тяжких утисків цього вікового безправства терпить не тільки особа затурканого священника, але й те велике діло, яке йому доручено. Який з нього може бути *пастир*, коли він усякого не-

*) „Формы устройства Восточной Православной Церкви“. Православное Обозрѣніе. 1891. I, стор. 144—145.

покірного козлища в своєму стаді мусить боятися і коли всяка бунтарська вівця із його стада буквально може зжити його з місця? Не дивно, що він являється не пастирем, а виконавцем треб. А в наслідок цього, з незалежних від нього обставин, утворюється для нього таке положення, при якому він і сам, в гіркій свідомості потоптаної святині свого високого звання і пастирського обов'язку, не може сумлінно радити своїм дітям іти в житті по його стопах, себто по хрестному шляху пастирського подвигу. Тому багато дітей духовенства навіть із осіб, до мозку костей своїх церковних і дуже користних би для церковної справи, дійсно тепер часто відходять до світської школи^(*).

Ієрархи в своїх одзивах і думках по питаннях парафіяльної реформи, так само сумуючи по „доброму пастиреві“ в парафії, вказували, як на одну із причин втечі від священства, теж невідрадне положення сільського пастирства—моральне і матеріяльне. „Щоб підняти ослаблений вплив духовенства на життя народне,— писав Михаїл еп. Мінський,— треба звільнити його від обов'язків і служення іншим цілям світським, а не духові Христовому. Ставши вище тих цілей, духовенство повинно усе своє знання, усю свою енергію скерувати на будівництво Царства Божого в серцях людей^(**)“.

Архієпископ Волинський Антоній у своєму одзиві, признаючи, що „живе й діяльне парафіяльне життя буває там, де є добрий пастир“, бо „тоді являється і розумна організація, яку, розуміється, підтримає і вища влада“, свідчить, що „з думкою про необхідність знайти добрих пастирів, оточених довір'ям, пошаною та любовію пастви, згідні й духовні публіцисти, а засіб до цього вони вбачають в інституті виборного священства^(***)“.

Дійсно, це питання виборного священства, і тоді вважалось і донині представляється в численних кругах, переважно мирських, одним з найголовніших питань парафіяльної реформи, від позитивного розв'язання якого залежало б, на думку прихильників виборів, побільшення добрих пастирів на парафіях. (Кінець буде).

ПРОТ. МИХ. ТУЧЕМСЬКИЙ.

По глухих закутках Волинського Полісся.

(Продовження).

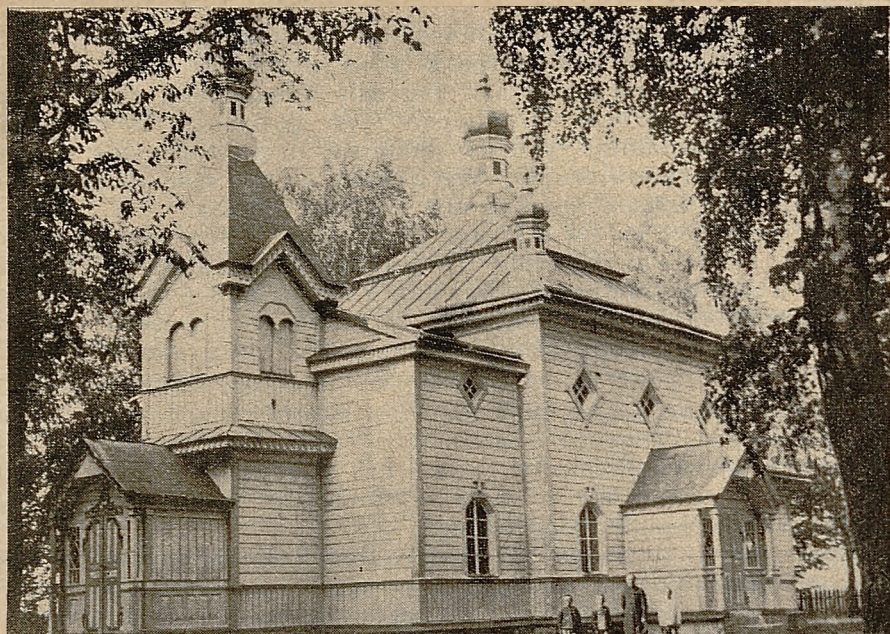
27. Село Секонь, 14 серпня 1937 р., субота.

Повертаємося з кругової подорожі по закутках повіту до Ковля. Ще маємо зупинитися тільки в Секоні, що лежить по дорозі до міста. Секонь — це велика парафія: вона складається зі трьох сел—Секоня, Городища та слобідки Гридок. Православних тут налічується до трьох тисяч. Церков три: парафіяльна Михайлівська від 1869 року і приписні—кладбищенська на честь преп.

*) „Церковныя Вѣдомости”—1906. № 20, стор. 1271—72.

***) Ibid. № 3, стор. 116.

***) Ibid. № 6, стор. 271.

Церква в с. Секоні, Ковельськ. пов., збудована в 1869 р.

Іова в Секоні, а також Успенська в Городищах. Головна церква Михайлівська велична й гарна; на її будову було у свій час витрачено одних державних грошей—4450 руб., окрім значних добродітних офір від парафіян. Місцевість низка, болотяна. Історії цього Секоня уділено чимало уваги в стародавніх актах Волині за віки XVI—XVII, коли велися постійні судові процеси за місцеві маєтки князів Острозьких, Сангушків, князя Андрія Курбського та їх наступників. Але до цього ще, тут заховалися також і приємі спомини про часи перебування в Секоні й в сусідніх селах, як у Вербчі, нашого національного поета Тараса Шевченка, який з доручення Київської Археологічної Комісії, приїздив сюди для огляду й змальовання старих поліських церков. Тоді він який час перебував в Секоні, бо тут маєть старовинний запрестольний образ Божої Матері, відновлений власноручно його трудами. Цей образ тепер зберігається, як казали, в кладбищенській Іовській церкві. Провірити цього факту нам не вдалося.

Треба прийняти до уваги, що до світової війни село Секонь було значним культурним центром для освіти сільської молоді Волинського Полісся. Тут в 1896 році відкрито було „второкласну церковну школу“, зі спеціальною педагогічною класою для підготовки вчителів для початкових ц.-параф. шкіл. Ця школа достарчала вчителів на три повіти—Луцький, Ковельський і Володимирський. При цій учительській школі був інтернат і зразкова початкова школа. Учащихся набіралося до 75 чоловік із самих здатних молодиків селян. Учительських сил в школі було шість.

Тут зразково було поставлено навчання церковного співу, а також зформована була і оркестра. В літні місяці тут улаштувалися педагогічні місячні курси для учителів початкових шкіл названих повітів. Так що освітня робота тут робилася незвичайним темпом. Часи революції усе це знищили, а до того ще і самий цей шкільний будинок згорів, Але память школи залишилася: освіта й свідомість більше підняті, ніж в других селах.

Вже вечоріло, як ми підїхали до Секоня. Усе населення було в зборі, на вулиці. Зустріч Високопреосвященішого Владика відбулася дуже урочисто й сердечно. Улаштовано було дві гарних арки. Після звичайних привітань, Владика, в оточенні великої кількості людности, братства й духовенства „зі славою“ увійшов до церкви, де о. настоятель, свящ. Николай Шумський привітав Його Високопреосвященство словом, в якому, між іншим, зазначив, що посеред сучасної молоді його парафії в теперішні часи помічається вплив шкідливих течій. Він просив у Владика науки для сучасної молоді, яка в своїх змаганнях до освіти прагне Архипастирського повчаючого слова.

Приложившись до св. Престолу, Владика звернувся до людности, що заповнювала церкву, з промовою про значіння релігійности в житті людства й про відношення поміж правдивою наукою та християнською релігією, які в гармонійній своїй діяльності допомагають піднятися людству до найвищого звершенства, до мети його життя.

Після вступних слів одвітного привіту парафіянам, Владика звернувся до людности з такими словами: „Кому з вас, други мої, невідомо, яке тяжке положення переживають в наші часи люди побожні, коли почувають, що на їхню святу віру наступають війною полчища безбожників, сектантів та інше! З болем серця приховдиться констатувати, що головним джерелом такого безвірря я ляється сусідня большевія (раніше побожна Росія), звідкіля ця заразлива хвороба проходить усякими шляхами й до нас, в Полщу, змагаючись захопити своїми впливами й нашу людність, що так скоро на принадні спокуси. Там, у Совітській Росії, державний уряд усякими способами змушує людність до невірства, впевнюючи, що ніякої релігії непотрібно, бо буцім то у світі все повстало само по собі, а не з творчої волі Божої; що в дійсності існує одна відвічна матерія, а поза нею нічого нема; що ідея Бога-Промисла, духовости та безсмертя людської душі це щось перестаріле і безвартісне, і що лише матеріалізм є найвищою мудрістю людського досвіду. Релігія, по їхньому, це опумі для одурманення темного люду. Християнство — це найбільший ворог людства та інше. Така нечесна агітація безбожників і на психіку нашої мелоді. Поширюється думки, що релігія — це річ приватна, підрядна; чи що наука закону Божого в школах менше важна, ніж наука, наприклад, читання, писання, або рахування. Навіть де-не-де виказуються погляди, щоб науку релігії

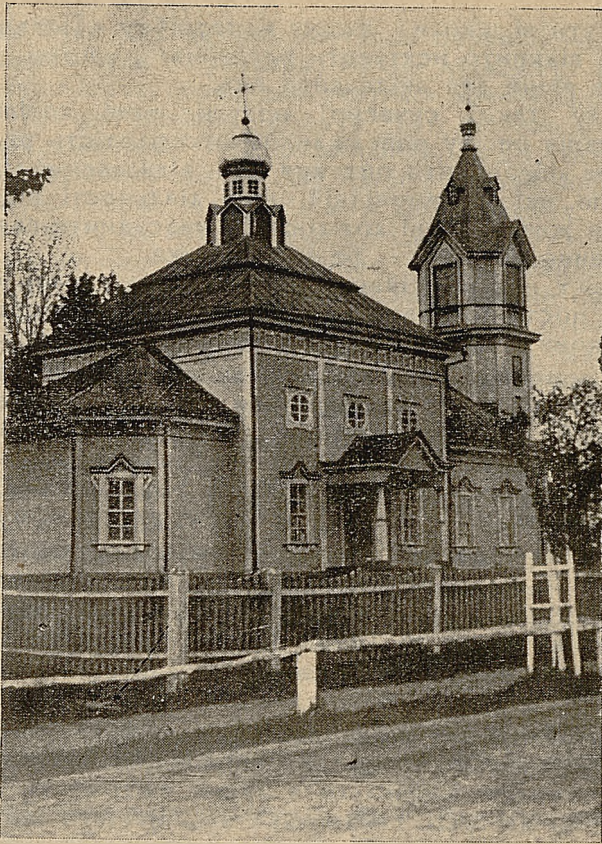
цілком викинути зі школи, як річ непотрібну. Позашкільна молодь починає відкрито нехтувати релігійними своїми обов'язками, чи виконує їх лише для людського ока.

З приводу такої сучасної недуги, мені хотілося би нині присвятити нашу бесіду розважанням про вартість релігії в житті людства, та обговорити питання про відношення поміж релігією й наукою, які в гармонійній своїй діяльності підносять людність до мети життя. Мені хотілося б узасаднити гадку, що для людства конче потрібні—і релігія і наука.

Звичайно у нас релігійною людиною називають чоловіка побожного, що постійно змагається не тільки пізнавати Бога через науку закона Божого, але також і поводити себе відповідно святих Його приписів. Така людина, як то говорять, завжди — „ходить перед Богом”, себто удержується від гріхів і живе по Божому. В богословській літературі термін „релігійности” окреслюється в таких словах: „Релігія — це відкриття глибоких істин про Бога, світ і людину, а разом з тим і життя в Бозі; це надія на Бога, як Отця сотворителя й опікуна всесвіту; це синовня любов до свого творця; це віддання себе під Його волю, себто життя по Його законах. Релігія—це очікування вічного життя будучого, в якому наші бажання заспокоються, чеснота буде нагороджена, а зло знайде свою заплату”. Таким чином, в понятті релігійности мається не тільки знання богословських істин, але і відповідна діяльність.

Значіння релігії для людности дуже велике: вона, перше за все, дає нам істотну відповідь на найважливіші питання в нашому житті, які несамохіть являються в нашій свідомості, а саме: для чого ми живемо на світі, себто—яка ціль нашого життя? Як належить нам поводитися, щоб бути гідними свого звання? Що з нами буде після смерті? Хто сотворив цей світ і хто ним кермує? Таке чи інше рішення цих засадничих питань напроваджує всю нашу діяльність—чи на дорогу побожности, чи до життя в безвіррі. А життя чоловіка побожного й безвірника цілком різниться, що ми бачимо в большевії. Тому то чоловіка побожного правдиво порівнюють до подорожного, що серед темноти має світло, а людину невіруючу—з тим, що блукає в темноті й навіть не уявляє собі напрямку, кудю йому можна вибратися на світло. Такий чоловік, хоч й має очі, але ними не бачить, як сліпець.

Вдруге, користь побожности для людности ще визнається в тому, що релігія надає чоловікові мужність в діланні добрих діл, вищу силу для християнських подвигів. Щира релігійність підносить чоловіка побожного до самопожертви, самовідречення за діло прихильности до Бога, за діло любови до ближнього. Релігійний має певність у вічному житті й нагороду на небі, а тому йому смерть нестрашна, навіть бажана. Тому-то християнські мученики радісно віддавали за Христа весь свій добробут і навіть життя. В нещастях релігійність оберігає чоловіка від розпуки, бо упевнює, що Бог ним опікується, і всяке лихо оберне на його добро. Тому то релігійну людину справедливо порівнюють з

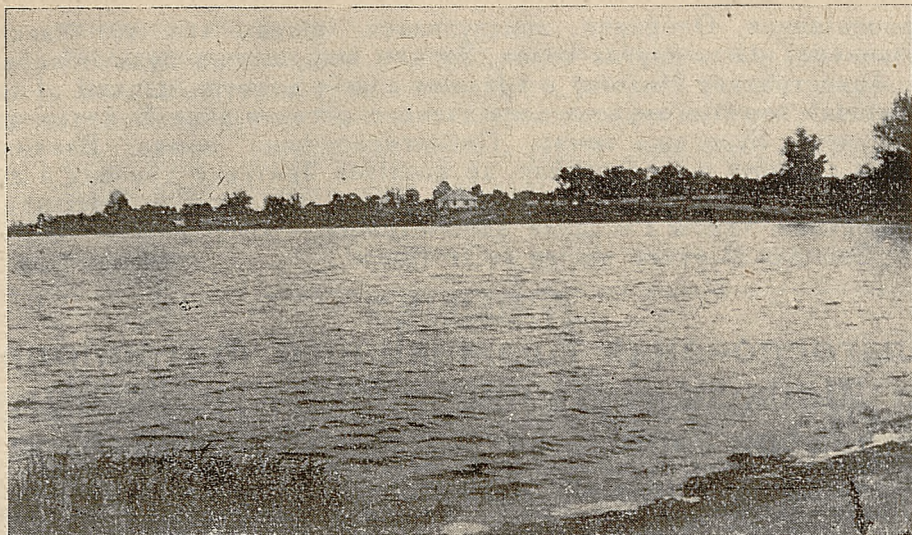

Св.-Михайлівська церква в с. Кримно, Ковельськ. пов.

сильним розкоріненим дубом, що не боїться самої сильної хуртовини. Зате людина невіруюча—це наче хиткий очерет, який від незначного натиску може зломатися й засохнути.

До цього ще, релігія має велике значіння тим, що вона починається у великій мірі до чистого морального життя людини: чим людина релігійніша, тим вона моральніша, більш стримана, покірлива, а там де страчена релігійність, там зростає злочинність, життя губить своє значіння й людина уподобнюється до хитрого звіря, якого треба боятися. Приклад такого морального занепаду ми бачимо в большевії. Тому то той, хто відбірає від свого ближнього релігію, робить великий злочин, бо веде до заблуди, відбиває від нього світло для життя, морально вбиває його душу.

Тепер ще скажемо, хоч коротко, про роль науки в житті людства та про відношення правдивої науки до християнської релігії. Свята церква дивиться на науку, „як на дар Духа Божого” (I Кор. XII, 4—11). По її погляду релігія й наука—це два чинники, якими людина повинна послуговуватися, щоб при їх обох обопільній

Озеро „Домашнє“ при садибі священика в Кримні, Ковельськ. пов.

допомозі дійти до свого можливого звершення; це дві сили, що ведуть людину до її мети. Наука має своїм завданням освічувати людей, проганяти темноту, вияснити всякі питання, які зв'язані з життям людини, — а богословія, чи наука релігії, досліджує істоту релігії, її джерела й історію, особливо ж засади християнської моралі. Тому поміж релігією та наукою повинний бути тісний зв'язок. З одного боку — наука розвиває розум людини і робить його довершеним; з другого — релігія відкриває тайни буття, які вище розуму людського, і є тою силою, що підносить людину морально, скріплює її чесноти. Звідділя виходить, що і наука і релігія мають за ціль звершенство людини, але кожна у свій спосіб і своїми власними силами. У своїй виховуючій діяльності наука потребує допомоги релігії, бо інакше вона не може досягнути належних наслідків без моральної підстави, що її людина черпає з релігійних почувань. А тому школа, яка б відмовилась від навчання релігії, не може виконувати в належний спосіб свого виховавчого призначення. Треба пам'ятати, що завданням школи є не тільки освічення й формування розуму дитини, але разом з тим освічення його серця й зміцнення сили його волі та вироблення його характеру, а це можливе тільки через вплив на дитину релігії. Для добра людства наука й релігія повинні співпрацювати, розвиватися рівнобіжно, допомагати одна одній, а не відкидати від себе свою спільницю. З цього лише короткого міркування ми вже бачимо, наскільки являються поверховими гадки, що в шкільній праці релігія менше важна, чим наука, — або що наука р е л і г і ї цілком не потрібна в школі. Будемо ж, другі мої, прислуховуватися до науки церкви, яка добре знає, що потрібне для нашого добробуту й спасіння“.

З великою увагою була вислухана ця промова Високого

Проповідника. Особливо прислухалася молодь, яка тут більше розвинена, ніж в других селах. За цим відправлено було молебен св. Архистратигу Михаїлу з хресним ходом довкола церкви. Гарно співав хор під орудою досвідченого регента-дяка Володимира Веремчука. Було вже темно. Поблагословивши народ, Владика відбув до дому о. настоятеля, де розділив братську трапезу з духовенством. В домі о. настоятеля були присутні п. Повітовий Староста, а також і місцева адміністрація.

Звідділя Владика відбув до м. Ковля.

(Кінець буде).

Благословення Блаженішого Митрополита Діонісія Архієпископам — Поліському Александрові і Волинському Алексієві на ношення хреста на клобуку.

Його Блаженство, Блаженіший Діонісій, Архієпископ Варшавський і Митрополит Польщі, для відзначення трудів, понесених в ділі унормування канонічного і правного стану Православної Церкви в Польщі Владиками Александром Поліським і Алексієм Волинським, благословив, з нагоди закінчення тих праць і видання Декрету Пана Президента від 18 листопада 1938 року, на ношення Архипастирями Александром Поліським і Алексієм Волинським хреста на клобуку, в чому видані Владикам, за підписом Його Блаженства, первоієрарха Православної Церкви в Польщі, відповідні грамоти.

Грамота Його Блаженства на імя Владики Волинського Алексія слідує:

Ваше Високопреосвященство,

Високопреосвященіший Алексій, Архієпископе

Волинський і Кремянецький!

В біжучому році кінчається 15 років служби Вашого Високопреосвященства нашій Св. Церкві на становищі Канцлера Св. Синоду. Одночасно скінчилася праця наша спільна над підготовкою унормування канонічного і правного стану Св. Православної Церкви в Речипосполитій Польській, увінчана Декретом Найдостойнішого Пана Президента Речипосполитої Польської від 18 листопада року Божого 1938, що ним закінчується перша доба історії Св. Православної Церкви у відродженій Польщі.

З подякою згадуючи тепер співпрацю Вашого Високопреосвященства в трудах моїх, як Глави і Первоієрарха Св. Автокефальної Православної Церкви, в ділі канонічного і правного урегулювання положення Церкви, і бажаючи дати вираз признанню моему для праці Вашого Високопреосвященства в так дорогій моему серцю Церковній справі,— уділюю Вашому Високопреосвященству благословення на ношення хреста на клобуку згідно

встановленого порядку.

Молись за мене; Бог же миру нехай довершить тебе у всякому ділі доброму творити волю Його, творячи в тобі доброгідне перед Ним, Ісусом Христом, Котрому слава во віки віків.

ДІОНИСІЙ, Архієпископ Варшавський і митрополит Польщі.

Дано в столичному місті Варшаві, в Православнім Митрополічій Домі. Р. Б. 1938 листопада 23 дня.

ХРОНІКА.

Торжества наречення та хиротонії во єпископи о. архимандрита Тимофея (Шреттера) і о. архимандрита Матфея (Семашка). 26, 27, 28 і 29 листопада б. р. відбулися в Св.-Успенській Почаївській Лаврі рідкі в житті нашої Церкви торжества наречення й хиротонії нових єпископів Польської Автокефальної Православної Церкви; перед цим висвячення в єпископи мало місце шість років тому назад, а саме—єпископські хиротонії єп.Сави, нині Гродненського і Новогрудського—і єпископа Полікарпа Луцького. У суботу 26 вересня відбулося в покоях архієрейських Почаївської Лаври наречення о. архимандрита Тимофея (б. військового декана - прот. Г. Шреттера) в єпископа Люблинського, вікарія Варшавсько-Холмської єпархії. Чин наречення відправили Блаженіший Діонісій, Архієпископ Варшавський і Митрополит Польщі, Високопреосвящений Александр, Архієпископ Поліський, Високопреосвящений Алексій, Архієпископ Волинський, і Преосвящений Сава, Єпископ Гродненський. При нареченні в єпископи архимандрит Тимофей виголосив промову. У неділю 27 листопада тими ж ієрархами нашої Церкви відправлено було в Троїцькому Соборі Лаври чин хиротонії нареченого архимандрита Тимофея в єпископа Люблинського. Після літургії Блаженіший Діонісій вручив новосвяченому єпископові Тимофею архиєпископський жезл, вітаючи його відповідним словом. 28 листопада тими ж архиєпископами, на чолі з Його Блаженством Митрополитом Діонісієм, довершено було чин наречення в єпископа Браславського, вікарія Віленської єпархії, о. архимандрита Матфея (б. військового декана—прот. К. Семашка), а 29 листопада відправлено було за Божественною Літургією в Троїцькому соборі Лаври чин хиротонії в єпископа. При нареченні в єпископи 28.XI. о. Архимандрит Матфей виголосив промову, а при врученні архиєпископського жезла новохиротонисованому єпископові 29.XI сказав слово Блаженіший Митрополит Діонісій. У відбутих урочистостях взяли участь намістник Почаївської Лаври о. Архимандрит Пантелеймон, військово духовенство, на чолі з о. протопресвітером С. Федороньком. Як представники Уряду Речипосполитої і Війська, прибули до Почаївської Лаври на торжество хиротонії нових єпископів—д-р Януш Волінський, Начальник Відділу Православного в Департаменті Віроісповідань; д-р Волинський репрезентував особу Пана Прем'єра і Пана Міністра Ісповідань та Освіти; генерал Адам Коритовський з Рівного від імени Пана Міністра Військових Справ; Радник Станіслав Соха-Папроцький від Міністерства Вн. Справ; полковник Фіядковський зі Львова, Кремянецький Повітовий Староста п. Ніжанковський Т., майор Крогульський з Люблина, п. Шадзевич від Волинського Уряду Воевідського, п. Сорока від Віленського Уряду Воевідського, п. радник Шиманський від Люблинського Уряду Воевідського і др.

Докладніше про торжества наречення і хиротонії єпископів Тимофея і Матфея подамо в слідуючому числі журналу.

Відїзд ієрархів з Почаєва. 29 листопада ц. р. Його Блаженство Владика Митрополит Діонісій, Високопреосвящений Архієпископ Александр і Преосвящений Єпископ Сава відбули з Почаєва після торжеств хиротонії нових архиєпископів православного єпископату в Польщі. Перед відїздом зі ст. Кремянця Владика навістили Високопреосвященого Архієпископа Волинського Алексія.

Надзвичайна Сесія Сейму і Сенату. 28 і 29 листопада б. р. відбулась надзвичайна сесія нововибраних законодавчих палат, предмтом засідань якої бу-

ли вибори президії Сейму і Сенату та зміна в регуляміні законодатних палат. На маршала Сейму вибрано без голосування, бо зголошена була тільки одна кандидатура, проф. Вацлава Маковського. На маршала Сенату вибрано сенатора Богуслава Медзинського (59 голосів; за кандидатурою сен. Пристора подано було 24 голоси). До Сеймового регуляміну прийнято дві зміни: 1) нововибраний Маршал Сейму мусить дістати від Президента згоду на те, щоб прийняти вибір; 2) посольські внески, за винятком інтерпеляцій, вимагають 15-ох підписів. Ті ж зміни прийнято і в сенатським регуляміні з тою ріжницею, що цід внесками сенатськими вимагається 10 підписів senatorів.

Бюджетова звичайна сесія Законодатних палат. Одночасно з закриттям надзвичайної сесії Сейму і Сенату, зарядженням Пана Президента відкрито звичайну бюджетову сесію Законодатних палат. Перше засідання Сейму відбудеться у п'ятницю 2 грудня.

Ковельський і Любомльський повіти Волинської єпархії відходять до Варшавської єпархії. Св. Синод Польської Православної Церкви, в порозумінні з Міністерством Ісповідань і Освіти, на останній сесії Св. Синоду перевів зміни в дотеперішніх територіях єпархій. Найбільше зміни ці торкнулися Волинської єпархії, від якої, згідно ухвали Св. Синода, відходять до Варшавської єпархії два повіти: Ковельський з благочиніями: Ковельським—10 парафій, Мацієвським—12 парафій, Седлицьким—14 парафій, Ратневським—11 парафій, Купічовським—16 парафій, Голобським—18 парафій, Маневичським—11 парафій, і Любомльський з благочиніями: Любомльським—11 парафій, Головенським—6 парафій і Шацьким—6 парафій. Усього відходять 115 парафій. До Варшавської ж єпархії відходять з Польської єпархії Берестейський пов. і з Гродненської єпархії—Більсько-Підляський пов. Названі повіти переходять в упрявління Варшавської єпархії від 1 січня 1939 р.

За релігійне виховання у чеських школах. Пражські „Лідове Лісти“ домагаються переведення реформи чеського шкільництва у християнському дусі, зокрема домагаються усунення розпорядків міністра Гарбмана, що при народинах чеської державности по війні усунув зі школи хрест та обовязкову молитву. Часопис аргументує так: „Часи інтернаціоналізму й безвірства минають. Будиться християнський дух нації, домагаючись своїх прав. Він кличє за хрестом у шкільних клясах, бо у хресті бачить найсильнішу підпору нації проти всього чужого, проти розкладових напрямків між населенням і проти забріханого поступу. Це відноситься також до злого усунання науки релігії у школах. Безнастанно говорять про вагу релігії для моральної обнови нації, а тимчасом науку релігії ставлять нижче руханки. Треба урядового розпорядку, що всі діти мають обовязково вчитися релігії свого віроісповідання“

Новий большевицький „статут для віруючих“. Недавно в большевії оголосили новий статут для віруючих, який має окреслити правне становище релігійних організацій. На ділі є це новий акт гноблення віри й релігії в СССР. Автором нового статуту є Еміль Ярославський (Губельман), голова „Союзу безбожників“. Найважніші засади нового статуту такі: до віроісповідних громад можуть бути прийняті особи, що скінчили 18 рік життя. Діти (особи до 18 літ) не мають права брати участі в богослуженнях, навіть вступ до церков є їм заборонений. Батьки, які виховують своїх дітей в релігійнім дусі, підлягають строгим карам. Релігійні будинки, церкви і святині є власністю держави. Вона винаймає їх за окремим чиншом віроісповідним громадам, при чому держава може кожної хвили розв'язати умову про винаєм. Церковне майно — дзвони, килими, утвар—переходить на власність наркомфіну. Всі предмети культури, що мають мистецьку вартість, мусять бути передані урядам публичної освіти. Образи, церковні ризи й хоругви стають власністю місцевих „фондів релігійної рухомости“, звідкіля можна їх винаймати за окремому оплатою. Одинокі, що залишено громадам на власність, це свічки, кадило й олій до ламп. Завідування церковною касою теж полишено громаді. Строго заборонена яканебудь взаїмна поміч між членами громади. Релігійним громадам не вільно організувати ніяких добродійних установ, санітарних станиць, бібліотек і читальень. На сходинах членів громад не вільно говорити про політичні справи, суворо заборонено спільне читання релігійних книг, спільну катехизацію, тощо.

Нагорода миру ім. Нобля. Нагорода миру ім. Нобля, яка видається що-року за заслуги, положені для вдержання і утривалення миру поміж народами, в цьому 1939 р. присуджена Нансенівському Комітетові допомоги емігрантам. Ноблівська премія, таким чином, має підсилити засоби Нансенівського Комітету, що йде від ряду літ з допомогою численній в теперішні часи політичній еміграції.

НАМ ПИШУТЬ.

20 літ без церковних дзвонів.

Церковні мелодійні дзвони є одною із перших потреб парафіяльного храму. Тієї краси й необхідності в Богослуженні і в храмі позбавилась була парафія Русивель в світову війну 1915 року в другій половині серпня. Згідно розпорядження тодішньої влади, причт церкви і парафіяне змушені були, як і в багатьох інших селах, зі сумом і горіччю здійняти з дзвіниці свою втіху й насолоду, дорогі милі церковні дзвони, і відвезти їх за 25 верстов, на двірць-станцію Кривин, тепер в Совітах. Тяжко й трудно було для старих і малих морально це пережити, а також і фізично нелегко його було зробити: більший дзвів мав ваги 35 пудів. Він тишив і навколо Русивля в селах побожних християн. Але мусіли це зробити причт і парафіяне, виконуючи волю влади, покладаючи надію, що повернуться і маючи віру в краще майбутнє. Та дарма. Після війни кривава революція. Побожні, релігійні, благочестиві люди-парафіяне й діти згадують в неділю й свята свої незабутні церковні дзвони і плачуть за ними, як за рідними покійниками. Коли почали їздити з Русивля

селяни по всіх-усюдах, по дорогах аж до Житомира в „обозах” в часі 1918—1920 р., де-які з них привезли зі собою до церкви куски рейки і снарядів, котрі заступили місце церковних дзвонів. Стали в них „дзвонити”. Одні плачуть, другі сміються.

Так тривало до 1935 р. місяця червня, коли на „десятуху” в містечку Гощі, близько Русивля, „Бр. Фельчинські” з Перемишля вивезли на продаж комплект-аккорд церковних дзвонів—пять штук, вагою всі 35 пудів ціною 2500 зол. Ото з цієї нагоди парафіяне вхопилися за ті дзвони з невпинним бажанням купити їх. Для тої цілі всі парафіяне дуже щиро й охоче складали свої пожертви. Навіть діти й школяри часто відмовляли собі в ласошах, офіруючи на дзвони. З ініціативи настоятеля парафії о. прот. Володимира Мироновича, церковний хор в Русивлі під проводом диригента хору п. Котовича Михаїла і його дружини Анисії Николаївни, а також дужа оркестра в селі, церковний староста Сидор Калюх, заступник солтиса в громаді Терентій Вознюк — всі вони разом спричинилися до купівлі дзвонів, котрі тішать тепер парафію і скликають вірних на молитву.

Церква св. Юрія в Русивлю на Рівенщині.

Учні 2-класової школи в Русивлю на чолі з законовчителем прот. В. Мироновичем і керівничкою п. Борковською.

Вищезгадані—хор і оркестра— стали офіродавцями на ту ціль і потребу, за- колядувавши в Різдво Христове 1936—37 року—350 золотих. Дяка, хвала і слава

всім: старим і молодим парафіянам-офі- родавцям.

Очевидець.

Адреса Редакції:

**m. Krzemieniec, Wołyński Konsystorz Duchowny
Redakcja dwutygodnika „Cerkwa i Narid”**

ПЕРЕДПЛАТА: річна 8 зл., піврічна 4 зл., квартальна 2 зл., місячна 80 гр. Окреме число—40 гр.

ОГОЛОШЕННЯ: ціла сторінка—25 зл., $\frac{1}{2}$ стор.—15 зл., $\frac{1}{4}$ стор.—8 зл., $\frac{1}{8}$ стор.—5 зл.
Дрібні оголошення по 10 гр. за слово

Гроші: надсилати на конто чекове Волинської Духовної Консистоїї — П. К. О. № 511.215, або переказами на адресу:
m. Krzemieniec, Wołyński Konsystorz Duchowny.

Видавець — *Волинська Духовна Консистоїя.* — Відп. редактор — *В. Жвасницький.*

Drukarnia W. Cwika w Krzemieńcu.